

• IGAZ TÖRTÉNET •

1877. április hó 17-én születtem az ötödik leánygyermekének ott, ahol csak fiút reméltek jó szüleim, minthogy csak egy fiú volt a sok lány mellett; és bár nem emlékszem, hogy valaha is éreztem volna ennek a hátrányát, úgy képzelem, akkor nem lehettem nagyon szeretett jövevény; de felnőttem, egész életemen át élveztem drága jó szüleim szeretetét, de különösen a boldogult jó apám gyengéd, önfeláldozó szeretetét, amellyel mindig kitüntetett élete utolsó napjáig.

A legtávolabbi idő és esemény, amire visszaemlékszem, az első nagy eseménye volt az életemnek. Hároméves lehettem, mikor drága jó apám Ninuska nővéremmel együtt elvitt Szabadkára, hogy bemutasson nagyanyámnak, aki soha nem látott még minket, mert mindig az idősebbek látogatták.

Emlékszem, nagyapámmal együtt vártak, aki ismert, mert ő jött Horgosra látogatni fiát, menyét és sok unokáját. Nagyanyám feketébe volt öltözve, bő szoknya, kabátka volt rajta, a fején csipke fejkötő az álla alatt egy nagy fekete masnival megkötve. A saját öltözetemre oly határozottan emlékszem vissza, hogy mintáját ma is meg tudnám rajzolni. A színe lila volt, és sötétebb lila rózsákkal volt telihintve; a szoknyán sok harsány pánt futott körül. Nem csoda, ha emlékszem erre a ruhámra, bár csak egyszerű karton volt, de olyan nagyra szabták, hogy évekig ez volt az ünneplőruhánk boldogult Ninuskával együtt. Természetesen a látogatás egy napig tartott, tehát ki kellett minden percét használni. Jó apámnak nővérei: Léni, Janka, Eszter néni; fivérei: Samu, Dani, Kálmán bácsi, mind szabadkai lakosok, jöttek, hogy találkozhassanak jó apámmal. Ő volt a legidősebb testvér, és nagy megbecsülésnek örvendett. Nagyszüleim háza nagy területen feküdt, és két utcára volt a ház; rajta két kapu is volt. Míg a vendégek jöttek-mentek, addig Ninuskával kettesben az udvaron játszadoztunk. Hogy történt, azt nem tudom már, de én kisétáltam az alsó kapun az utcára, és ott a sok látnivalóval szórakoztam, míg a vendégek bent el is felejtették, hogy kint két gyermek magára van hagyva. Csak mikor a társaság feloszlott, vették észre, hogy a két gyermek közül az egyik hiányzik. Az eltűnt én voltam. Hosszas keresés után az utcán megtaláltak, hazavittek, és átadtak haragos nagyanyámnak, aki úgy megrakott, hogy felejthetlenné tette az

életem első látogatását, ami ugyan amúgy is nagy esemény volt, mert életemben először ültem vonaton.

Ettől az eseménytől egyhangúan teltek a napok, bár jó szüleim házában naponta volt társaság, hiszen három nagy leányka volt, akik vágytak társaság után, és talán főképpen azért a falu fiatal férfijai, akik számba vehetőek voltak, naponta megfordultak a házunkban, sőt az idegenből Horgosra látogató fiatalság szinte kötelezőnek ismerte el, hogy a Müller házban levizitljen. Természetesen ehhez nagyban hozzájárult, hogy János fivérem a falu társadalmi életében hangadó volt. Mi Ninuska nővéremmel csak a zongora melletti ablak alatt levő magas dobogón ültünk csendben, mint két jelentéktelen veréb az éneklő madarak között, egy rövid időtartamra, míg drága jó anyánk egy szempillantásával tudtukra nem adta, a mi időnk elmúlt. Ekkor egy meghajlással a társaságtól búcsút véve mentünk ki; a kisebb leányszobában ott várt a harmadik kistestvér, Janka Irma néni nevelőnőnk társaságában, aki mindennek a megmondhatója volt. Világosan emlékszem, hogy olyan napokon, mikor tolongás volt az üzletben, bár még nem jártam iskolába, Ninuska nővéremmel együtt, de külön is, felállítottak a pultra, hogy vigyázzunk, nehogy a vevők közül valaki a pultokon belül kerüljön lopás céljából. A nagyobb testvérek a személyzettel együtt a kiszolgálásnál dolgoztak. Abban az időben még Széksós, Rösze, Alsó- és Felsőközpont, Királyhalma Horgoshoz tartozott; sem temploma, sem temetkezési lehetősége nem volt, de piaca sem. Akkor még Királyhalma tanya-világ volt óriási erdősséggel, amit az én gyermekkoromban irtottak ki. Kárász-birtok volt az is, és parcellázták a későbbi híres szőlőtelepeknek. Az egész környéknek Horgos volt a központja, mert Szegedtől vagy Szabadkától még sok órási kocsit választotta el. Így Horgos nagyon élénk volt, a templom akkor nélkülözhetetlen volt, ugyanúgy a piac is.

Drága jó szüleimnek két üzlete volt, mióta csak emlékszem; a sarokházban, mely utoljára a mi tulajdonunk lett, nagy fűszer- és vaskereskedés, az öreg házban nagy kiterjedésű vegyeskereskedés volt. A sarokházban levőt János bátyám nőtlen korában is vezette valamelyik nővérem segítségével. Jó szüleim jómódú emberek vol-

•

tak, ők voltak a faluban a bélyeg-, trafik- és sógyedárosok; a többi üzlet a só-t csak tőlük vásárolhatta meg. De ez nemcsak a jövedelem szaporodását jelentette, hanem a munka sokasodását is. Nagy családjukra való tekintettel sokat kellett dolgozniuk, hogy megfelelő jövedelemre is szert tegyenek, mert igyekeztek a körülményekhez képest gyermekeiknek jobb nevelést adni, mint az általában lehetséges volt. Nevelőnőnk később egy Otty Lujza nevű tanítónő volt. Amikor kinőttünk szárnyai alól, Horgoson állami tanítónő lett. Zongorázni valamennyien tanultunk, még János bátyám is, tanítónk Németh Ferenc, Lábdy Juliska volt, ezenkívül Tahí János jött hetenkint kétszer kizárólag helyes magyar írást tanítani, mivel az elképzelhetetlen és kivihetetlen volt, hogy valamennyiünket városba küldjenek felsőbb iskolát végezni, kivételt pedig nem tehettek. Amellett, hogy megkövetelték drágáink, hogy jól tanuljunk, dolgozni is kellett, és nemcsak az üzletben, de Ninuska és én nagyon fiatalon ki lettünk küldve gyalog a közel fekvő földre; ki kellett menni a napszámosokra felügyelni, ahová jó apánk csak este jött kocsival, hogy hazavigyen bennünket, és meggyőződjön a munka elvégzéséről. Természetesen később ráeszméltunk, hogy rajtunk kívül volt valaki, aki ránk is felügyelt; de a részünkre nagy megtiszteltetés volt a megbízás. Mikor második elemiben megtanultam kötni és horgolni, már akkor is nagy talentum voltam a kézimunkában; jó anyám megbízott, hogy mikor az iskolai feladatom a többi feladattal együtt kész, a játszás ideje is elmúlt, horgoljak féketőket az üzlet részére. Nem ingyen, nem! Kapok az egyszerű cérna fejkötőkért darabonként nyolc krajcárt, a selyemcsipkésért tizenöt krajcárt, és a cérnát magamnak kell vennem. Hát bizony nem nagy nyereséggel dolgoztam, de lassan a krajcárból forint lett, és amint az első megvolt, elkérte jó anyám, hogy a Rúza kofa éppen kölcsönt keres, és minden egy forintra hat krajcárt ad hetenként; a kamatot előre, az első hónapra kifizeti. A testvéreim közt nem volt tőkepénzes, én pedig boldogan horgoltam, és ha egy forintom összegyűlt, azt gyufadobozba téve eldugtam jó apám íróasztalának titkos fiókjá mellé, míg a Rúza kofa érte nem jött. Persze ő jó anyám segélyszemélyzete volt. Milyen nagy volt a boldogságom, mikor a gyufadobozok gyűltek! Mert később

nem adtam a Rúzsának kölcsönt félve, hogy nem fizeti vissza. Már tizennyolc volt.

Persze a baráti kör tudott az én szorgalmamról és gyűjtésemről: egy alkalommal szüleim a tanyán voltak, mert az is volt, eljött Varjasy István, a falu főjegyzője, a család barátja, és kereste szüleimet, mert pénzre volt szüksége. Mikor nővéreim megmondták, hogy nincsenek otthon, és ők nem adhatnak pénzt, ő tudott az én féltve őrzött kincsemről, egyenesen hozzám fordult, hogy ami pénzem van, adjam át neki, és én boldogan és büszkén adtam oda, hogy segítettem egy ilyen nagyúr baján. Hogy soha sem kaptam vissza, az természetes, hiszen drága jó szüleim sem kapták vissza a sok ezret, amellyel zsarolta őket azért, mert János bátyám nem lett katona.

Mikor tizedik éves voltam, nyilvános iskola negyedik osztályába jártam a húgommal, Jankával együtt, sajnálatomra, mert a húgom ugyan sokkal okosabb volt, mint én, de akaratos volt, és voltak olyan tantárgyak, melyeket nem szeretett, soha nem tanulta meg, mert nem akarta. Ezek közé tartozott az egészségtan. És bár minden kedden az iskolába zárva ottmaradt, én pedig a szegyénytől sírva mentem egyedül haza, ő mit sem törődött a büntetéssel, a többi bezárt kislányokkal játszott, míg a büntetés ideje le nem járt. Volt ebből külön károm is! Nem kellett zongorát gyakorolni boldogult Helén nővérünk felügyelete mellett, ami nagy feladat volt, mert ő kitűnően játszott, de mint idősebb nővér erősen érezte a hatalmát, és így nem kis öröm volt, ha a tanulás órája elmaradt, elég volt a hivatásos tanítónak eleget tenni. Szomorú iskolai emlékem saját büntetésem miatt csak egy volt, jó tanuló voltam, tehát ott nem ért baj, annál inkább fájt és szégyellnem kellett magam, mert az igazgató parancsára térdelnem kellett az egész osztály szeme láttára a nagy tábla mellett, még az igazgató, Ocskay Gyula meg nem érkezett az iskolába, és kihallgatás után felmentve a helyemre nem küldött. Ugyanis az történt, már az ötödik osztályba jártunk, mikor iskolába menet megálltam a csömöri da Zaj postamesternő házában az ablaka előtt, és néztem az ablakot, mikor az igazgató kilépett saját lakásának kapuján, amely közvetlen közelségben volt tőlem. Azonnal odaintett és megdorgált, mert ablakon át belestem egy lakásba. Megparancsolta, menjek az

iskolába, és térdeljek le a nagy tábla mellé, amíg jön, ott várjam. Ez volt első és utolsó büntetésem iskolai éveim alatt. Természetesen elmondtam, hogy csak a babakiállítást néztem, és ezzel befejeződött az ügy, amelyet soha nem felejték el.

Még a tanév kezdete előtt meghalt boldogult Elkán nagyapám, jó anyám édesapja visszahagyva második feleségét, egy hatvanöt-hetven éves tehetetlen asszonyt, illetőleg üzletileg tehetlent, akinek én, a gyermek is segíteni tudtam, ugyanis ő az üzletben csak addig volt, míg étkezéshez hívta nagyapámat. Reggel, iskola előtt elvittem a napi tejadagját, minden kenyérsütésnél a cipót, és azután a délelőtti előadáshoz sietni, a délutáni iskolai előadás után újra hozzá kellett sietnem, hogy becsomagoljam az egy- és kétkrajcáros (akkor az volt a pénzegység) borsot, köményt stb., mert erre ő képtelen volt, viszont minket, gyermekeket elég korán bevezettek jó szüleink a kereskedelem titkaiba. Mikor elvégeztem üzleti dolgomat, megtanultam iskolai feladatomat, pontos időben haza kellett mennem, a zongora gyakorlása el nem maradhatott, mert zongoraórára készülni kellett, esetleg a másik órára, mert Tahi János iskolaigazgató hetenkint kétszer órát adott a helyes magyar írásból és fogalmazásból. (Sajnos ma már nyoma sincs annak a tudásnak!) Hogy mennyire sikerült neki a tanítás, íme, lásd! Egy szép napon nagyanyám bejelentette, hogy így a helyzet tarthatatlan, ő visszamegy Bajára a nővéréhez. Felszámolták a kis üzletet, illetve hazaszállították. Nagyanyám összecsomagolt, magával vitte számtalan tollal, virággal, szalaggal díszített kalapját, amelyből hiába kértem csak egyet is, nem kaptam mondván, ő azokat még átalakítja, mert városban szükséges. Utoljára akkor hallottam felőle, mikor az esküvőmhöz gratulált: tehát most volt hetvenegy éve! Jókor is lett vége úgy az iskolai évnak, mint üzleti ténykedésemnek, mert jó édesapám Ninuska nővéremmel együtt kivitt a tanyára, mert az is volt, ahol mint felügyelők működtünk.

Királyhalmán harminc hold földje és nagy tanyája is volt jó szüleimnek. Akkori időben települt Királyhalom, mikor az egész ottani erdőséget kiirtották, amely Kárász-birtok volt, és azután parcellázás által jutott a földművelők kezébe, ahol nagy szőlőültetvény létesült, hogy a híres királyhalmi bor a fél világban ismert legyen.

Ebből a földből volt jó szüleim birtoka is. Nagy jószágállományuk is volt, és a kettőnk részére is volt két kimustrált katonaló és egy homokfutó, amelyet magunk fogtunk kocsiba, és hajtottunk haza a faluba, mikor a tejgazdaság hozamát hazaszállítottuk. Vasárnap benépesedett a tanyánk. Minden vasárnap kijöttek már reggel jó szüleink. A tanyás a leggazdagabb parasztgazda volt, Nagy György János feleségével és nagyszámú családjával. Aki tönkrement, mert váltókat zsíralt a község jegyzőjének, Varjasy Istvánnak. A János bácsi egy végtelenül becsületes ember, és Ilona néni vigyázott ránk, a felügyelőkre, hogy kötelességünknek eleget tegyünk, ami főként a tejkezelésből és -hasznosításból állt. Hogy anyánk megelégedését elérjük, Ninuska nagyon takarékos volt, amikor tejfölt kellett volna az ételünkre adni, csak aludttejet adott, példának okáért az uborkasalátára stb., de a túrós tészta sem úszott a tejfölből.

A sok élmény közül eszembe jut egy: egyszer megvágtam a kezem, de Ninuska nem talált eléggé megfelelő fehér rongyot, hogy az ujjam bekösse. Mit lehetett tenni? Befogtuk [...] a két lovunkat, és hazahajtottunk, trapp a rongyért! Mikor jó anyám meglátott bennünket rendkívüli időben haza jönni, úgy megijedt, majdnem elszédült. Persze azután volt nemulass a kiruccanásért!

Egész nyáron vendégsereg lepte el a tanyát. Akik Horgosról jó szüleim házánál nyaraltak, vasárnap seregestől jöttek a tanyára. Ki kocsin, ki vonaton vagy gyalog, mert a vasúton akkor még csak föltételes megállóhely volt a királyhalmi állomás, és olyan messze volt a tanyához, hogy akár Horgosról jöhettek gyalog. (Fájdalom, ezek közül a drága személyek közül egy sincs már az élők között, csupán én élek talán azért, hogy drágáim nevét felsorolva átadjam az utánam jövő nemzedékemnek! Hátha valaki, valaha valaki elolvassa írásaimat, és ezáltal tovább élnek.)

Csak azokat sorolom fel, akik a tanyán meglátogattak. Jó édesapám és jó anyám, Flóra néni férjével, fiával, Helén nővérem és férje, Fodor Mihály, akik akkor fiatal házások voltak, Gábor Béla és Gyula, Elkán Feri, Müller Dezső és Müller Józsi, Müller Janka, nem a húgom, hanem a budapesti Jancsi, Fölker Ottó, ezek akkor fiatalemberek voltak, némelyik még gimnazista, de mindegyike felváltva Horgoson

nyaralt jó szüleimnél, és gyakran hét közben is kijöttek hozzánk a tanyára. Vasárnaponként benépesedett a tanya, főtt a nagy mennyiségű csirkeleves, sült a túrós lepény, segítség volt a tanyás felesége, Ilona néni. Csapatosan jöttek a vendégek nemcsak Horgosról, de a délutáni vonattal Szegedről megérkezett Malvin nővérem is Ilonka és Erzsike leányaival. A sógorom, Reményi Ármin beteges lévén, csak ritkán rándult ki. Különben is ő az év nagyobb részét Konstancban vagy Karlsbadban töltötte. Szép és gondtalan idők voltak azok, sajnos igen rövid ideig tartottak. Boldogult sógorom, bár nem volt fekvőbeteg, de tarthatatlanul ideges volt, úgyhogy az üzletben nem tartózkodhatott. Így engem delegáltak jó szüleim Malvin nővérem segítségére, és alig néhány hónappal később boldogult sógorom vérmérgezés következtében meghalt.

Ekkor az én életem új fejezete kezdődött. Sógorom halála után azonnal az üzletben lettem segítőtársa Malvin nővéremnek, aki akkor huszonnyolc éves korában maradt özvegyen. Jó szüleimnek Szegeden is volt egy delikateszüzlete. Abban az időben egyetlen Szegeden, más fűszerüzletben is volt delikateszáru, de amely kizárólag azzal foglalkozott, az csak egyetlen volt, a szüleimé, ezt boldogult Ármin sógorom vezette, amelyet most már Malvin nővérem vezetett Leisler sógorom segítségével, aki akkor Rohr és Bugárski gyarmatáru-irodájának a vezetője volt. Az üzlet kitűnő menetelű volt, az intelligencia találkozóhelye. Nyíltan mondták: „Azért jöttem vásárolni, mert tudtam, hogy önt itt találom.” Az üzletben trafik is volt, és az alkalmassá tette, hogy a férfiak is fölkeressék. Kitűnő helyen volt, Kelemen utca 11., az Európa és Tisza Szálloda között, talán ez tette alkalmassá a férfiak látogatására, és így a hölgyközönség, a társaság krémje napi vevőink közé tartozott.

Amikor nővéremmel és egy segéddel az üzletet rendbe tettük, nővérem felment a lakásba, hogy gyermekeit a Pataki-intézetbe kísértesse, én maradtam az üzletben, amelyet egész nap igen kevés vevő látogatott, csak akkor kezdődött az üzleti élet, mikor a dámák sétálni mentek.

Kilenc órakor én mentem németórára, és utána Paüer Mariskához kézimunka-tanulásra, amelynek a mai napig hasznát veszem. Paüer

Mariska a szegedi színház gondnoka volt, és a színház épületében volt a lakása is, az is hozzájárult, hogy nem volt olyan budapesti vendég művésznő, aki a szegedi színházba fellépett, és ne élveztem volna. Egyik este Malvin nővérem, másik este Ninuska és férje kíséretében. Élveztem Jászai Marit minden híres szerepében, Márkus Emíliát, Blaha Lujzát, Pálmai Ilkát, Hegyi Arankát, Szájer Ilonkát, Komáromi Mariskát stb., stb. Az összes férfi hírességeket, és ezenkívül abban az időben Szegeden olyan művészgárda volt, hogy sorban felkerültek Budapestre, mint Mészáros Giza és férje, Csontos Gyula, és hírességek lettek. Talán az is az oka, hogy ma nem tudok megalkuvó lenni bizonyos tekintetben, még ma is igényes vagyok! Ebben a tekintetben, hogy bármely előadás kielégítsen. Szóval: hathét színházi évad állandó élvezője voltam. Az sem volt utolsó dolog, hogy a fésülőnők a színházi fésülőnő, Raichné volt, és minden színházi pletykát házhoz szállított.

Az évek gyorsan múltak és én tizenhat éves koromban nagyleány voltam. Mindenesetre hozzájárult az a körülmény, hogy az üzletben kizárólag úri nép fordult meg, mint az egyetlen delikatesz üzletben, ahol megrendelhatték és megkapták estélyeikhez készen a válogatott finom francia sajtálatokat a valois salátától [...] a pisztrángig, a halas tálakat, az orosz kaviárt és a legritkább olasz gyümölcsöket. Francia pezsgőt, konyakot és likőröket, mindent friss állapotban, mert a fogyasztás nagy volt.

Mi szolgáltuk ki az összes éttermeket mint könyves vevőket úgy a Kasst, Tiszát, Európát, mint a kisebbeket is mint könyves vevőket, és a kiskereskedőket, akiket egy ügynök látogatott, hogy felvegye a rendeléseket. Délelőtt a vendéglőket, délután a kereskedőket látogatta, mi pedig a nővéremmel elkészítettük a rendelt áru csomagolását, és a kifutóval szállítottuk, amelyet a mellékelt jegyzék szerint azonnal fizettek, viszont az éttermeknél minden elsején volt csak kasszírozás. A jegyzékek kiállítása és könyvecskék vezetése az én feladatom volt, viszont az áru csomagolását mindketten végeztük. Az üzletben kizárólag mi ketten szolgáltunk ki. Így történt azután, hogy nővérem az élelmiszert szolgáltatta ki, míg én a kasszát kezeltem és a trafik vevőit szolgáltam ki a hazulról hozott gyakorlattal. A

•

napi vevők mindegyikének ismertem már, mire van szüksége, milyen cigarettát vagy szivart szokott vásárolni, és lehetőleg gyorsan kapta, amiért külön megbecsülésben volt részem. Társadalmilag ugyan nem jöttem össze Szegeden családokkal, kivéve a rokon Geiger családot, ahol öt leány volt, ezeknek a híres Szirmai Imre színész volt a nagybátyjuk és gyakori vendégük. A véletlen folytán találkoztam én is Geigeréknél Szirmaival, ami akkor nagy öröm volt. Minden szombat este hazautaztam Horgosra jó szüleimhez, míg a nővérem iskolaidény alatt otthon maradt két leánykájával, míg ha iskolaszünet volt, az év végi szünetet is beleértve, az Ilonka és Erzsike Horgoson voltak, akkor mindketten utaztunk haza vagy szombat este, vagy vasárnap reggel, és csak hétfőn reggel utaztunk vissza Szegedre. Horgoson ekkor nagy volt az élénkség. Akkor nevezett ki az állam a trachoma leküzdésére hat orvost, akik kocsin mentek egész a központig, de délután már újra a faluban voltak: dr. Török, Forrai doktor, dr. Zemplényi, dr. Eigner zsidók voltak, és két katolikus volt, a neveikre sem emlékszem, ezek az emberek a családnál, jó szüleimnél is állandó vendégek voltak. Akkor még Horgoson lakott János bátyám, felejthetetlen boldogult feleségével, Irénnével, valamint Flóra és Helén nővéreim a családjaikkal. Természetesen jó szüleim háza igen látogatott volt, hiszen otthon volt még két nagylány, Janka húgom állandóan otthon volt, egy rendkívül szép, okos és élénk teremtés, és én is minden héten néhány napig otthon voltam. No és vendégszeretetben sem volt hiány. Ezenkívül éppen akkor rendezték Horgos és környékének a telekkönyvét isten tudja hány évre visszamenőleg, és így egy telekkönyvi bíró vezetésével egy telekkönyvvezető, Horváth György és még öt-hat írnok dolgozott Horgoson. Ez volt rám nézve sorsdöntő! A heti hazautazás által alkalmam volt megismerkedni ezzel a gárdával, főként Rónai Károllyal, aki zsidó volt, és Horváthal, aki a vezető állást töltötte be, de ott volt Petrovics, Móra János, Dömsödi Gáspár stb. mind fiatal, jó táncos és kellemes emberek. Minden szombaton bál volt a faluban, tavasztól nyáron át Kamaráson. Fiatalasszonyban és leányban nem volt hiány, versengés volt jobbról és balról is. Nekem Horváth kurizált, és nem tagadom, nekem is tetszett ő. Nekem tetszett ez

az állapot. Ha Szegeden voltam, ott is megvolt a gyakori színházlátogatás, Ninuska nővéremnél elég gyakran volt vendégeskedés, akkor még egy házban laktunk a Kelemen utcai Mayer-házban, és az én életem csupa derű, csupa gyönyörűség volt. Szegeden az adott körülmények közt víg kedélyem is hozzájárult, hogy számtalan széptevőm volt. Nővérem mint gyönyörű fiatal özvegy körülrajongott volt, ő tapasztalt volt, és engem féltve őrzött a csalódástól, ami egy tapasztalatlan leányt érhet. Bár tapasztalatlan voltam, de hiszékeny nem. Elvégre már négy férjezett nővérem volt, és láttam nyílt szemmel az életük folyását.

Ez mentett meg attól is, hogy bár szerettem játszani a tűzzel, soha nem égettem meg magam. Jól éreztem magam: vidám és gondtalan volt az életem, ha szombat és vasárnap odahaza voltam, úgy a jó szüleim, mint testvéreim házánál, talán éppen víg kedélyem miatt szerettek. Odahaza ismerkedtem meg Horváth Györggyel, aki pár hónapi udvarlás után annak rendje és módja szerint először velem beszélt, azután jó szüleimtől is megkért Horváth Ferenc igazgató feleségének jelenlétében. Ő tizennégy évvel idősebb volt, mint én, özvegyember, keresztény, magas állásban volt, bár nagyon tetszett nekem, nemcsak a hiúságom legyezgette a széptevése; nem mondtam azonnal igent. Akkor tizennyolc éves voltam, és kértem Horváthot, várjon egy kevés időt, visszatér Szegedre, többször tudunk találkozni, és jobban megismerjük egymást. Ennek azonban nagy akadálya volt. Malvin nővérem, akinek még nem volt alkalma megismerkedni Horváthtal, határozottan kijelentette, hogy neki Horváth ellenszenves, már a nagy korkülönbség miatt is hozzám nem való, és ő ellenezte, hogy találkozzunk. Nem engedte, hogy Horváthot bemutassam neki. Így egész héten mindössze egy kirakaton át köszöntés és visszaintés volt az érintkezésünk.

Múltak a hónapok, és egyszer Horgosról reggel utaztunk nővéremmel haza Szegedre, és a véletlen úgy akarta, hogy Horváth Szabadkáról utazott haza Szegedre, Horgosnál, a beszállásnál összetalálkoztunk Horváthtal, és az alkalmul szolgált, hogy bemutattam a nővéremnek. Vesztemre! Mert Malvinnak megtetszett, és eddigi széptevőin túladdott, és kizárólag Horváthtal foglalkozott, bár jól

ismerte a helyzetet. Nem voltam vigasztalhatatlan! Abban az időben férjhez menésre gondolni sem akartam, tetszett a helyzet, amelyben éltem a már említett fiatalemberek mellett! Szegeden volt egy pár kitartó széptevőm, de boldogult nővérem mint féltő testvér nem engedte meg a kacérkodást. Abban az időben készült Szeged–Horgos között a műút; az építésvezető főmérnök Reich Benő volt, akivel megismerkedtem egy rokon házában, Geigeréknél; jó apámmal ők unokatestvérek voltak. Az ismeretségünk után napi trafikvevőnk lett, és egyben beszélgetőcimbora. Mindig volt valami mondanivalója, de azt majdnem suttogva beszélte el, ha az ember nem figyelt nagyon oda, meg nem értette. Egyszer kértem, hogy hangosabban beszéljen. Azt válaszolta, céltudatosan beszél így, azt akarja, míg vele beszélgetek, kizárólag őt figyeljem, különben nem is tudnám, mit beszél. Mi, leányok ezt az embert egyszerűen Mennykőnek neveztük; mert ahova lecsapott, ott talált. Bár nem volt szép, és egyáltalán nem használta fel az általános széptevés módját, mégis úgyszólván ellenállhatatlan volt.

Vigasztalás volt a részemre Horváth elvesztése miatt, akit Malvin nővérem elhódított. Naponta kaptam tőle virágot, néha csak mezei virágot hozott, ha a munkából egyenesen hozzánk jött, jeléül, hogy ott is gondolt rám. Már nyár vége felé járt, mikor egy este vacsora után nővéreimmel és Laci sógorommal kint voltunk a Tisza kávéház előtt, mikor az ismerősöm a virágáros asszony egész kosár virágját odaküldte nekem. Az egész terasz közönsége felfigyelt. Természetesen nem fogadtam el. Nem a magam jószántából, mert vérzett a szívem, de Malvin nővérem nem engedte, és a virág visszaküldődött. Még aznap este Malvin megmondta, hogy virágot nem szabad többé elfogadnom tőle. De nem is jelentkezett többé. Pár hónappal később egy bádogosnak a szép leányát vette feleségül, valamivel később gyönyörű villát építtetett Kamaráson, így volt alkalmam látni. Egy másik hecc volt, mikor ugyancsak beszélgető trafikvevőm, Herczl Pista, a Hagenmacher sör képviselője egy februári napon gyönyörű gyöngyvirágcsokorral lepett meg. Mikor elköszönt, és kilépett az ajtón, Malvin nővérem a feje fölött dobta ki a csokrot, hogy a lábai elé esett. Természetesen sohasem láttam többé Herczlt. Csak Linnert

József nem hagyta magát elhessegetni. Ő látott el olvasnivalóval is, és mindenképpen igyekezett több lenni, mint a többi!

Azonban Horváth kedvéért mind gyakrabban volt otthon is alkalom vendéget fogadni. Akkor már nem a Mayer-házban laktunk, hanem a szemben levő Eigner-házban, egy nagy lakásban. A vendégeink főként Horváth barátai voltak, Malvin minden idejét Horváthnak áldozta, én pedig választottam magamhoz kellemes társalgót, kirándulásokon jó táncost. Aki szintén jól érezte magát az én társaságomban. Akkor még Ninuska csak pár éves asszony volt, csak Vicuska élt még gyermekei közül, élénk kedves pár volt a Laci sógorommal együtt, és a társaságunkkal mindig együtt voltak. A többiek között volt egy jó társalgó, jó táncos, aki úgy Horgosra, mint nyáron Kamarásra is kijött, ha táncmulatság volt; drága szüleim házánál is többször megfordult, mint kitűnő muzsikus és zeneszerző Horváthtal együtt sokat koncerteztek, mert Horváth is kitűnő zenész volt. Neki akár a zongora, pikula vagy nagybőgő, mindegy volt, hegedűvirtuóz volt. Egy év múlt el talán az ismeretségünk óta, mikor szegény Lajos megkérte a kezem, ez egy vasárnapi napon volt. Arra kértem, adjon nyolcnapi gondolkodási időt, de szegény már egy nappal előbb jött a válaszáért, és én elég meggondolatlanul azt válaszoltam: ne haragudjon, de még nem gondolkoztam a dolog felett. Többet azután nem láttam. Elhelyeztette magát Szegedről, és az alábbi dalt küldte megzenésítve:

*Beteg az én szívem nagyon,
Érzem is, hogy meghalok,
Mert az, akit úgy szerettem,
Hűtlen, csalfán elhagyott.*

*Egyet kérek, csak Tetőled,
Ha valaha szeretted,
koporsómra tégy virágot,
És boríthat a szemfedél.*

Most rátérek arra az időre, amely életem sorsdöntő időszaka volt!

Nem sokkal később Malvin nővérem és Horváth jegyesek lettek. Amint megtudtam, többé a lakásra nem mentem fel, elköltöztem Ninuska nővéremhez, aki férjével és Vilmuskával, aki akkor pár hónapos baba volt, már egy nagy lakásban lakott a Valéria téren. Ezzel kezdetét vette egy évekig tartó harag. Nekem nagyon fáj az a szörnyű csalódás, mert azokban csalódtam, akiket drága szüleim után legjobban szerettem. Azonnal írtam János bátyámnak, elpanaszoltam sérelmemet, és jelentettem, hogy nem vagyok hajlandó Malvinnal együtt dolgozni.

Malvinnak sokkal nagyobb lehetősége volt Horváthot elhódítani, gyönyörű huszonnyolc éves özvegyasszony, tapasztalatokban gazdag, és férjhez akart menni a két kis leányával.

Mi nem voltunk eljegyezve nyilvánosan Horváthtal, épp az én kívánságomra, és az ismerőseink úgy tudták, hogy Horváth menyasszonya vagyok. Nem akartam többé szóba állni Malvinnal, aki a kellemetlen körülmény miatt le sem jött az üzletbe. Így én, a húszéves leány maradtam az üzletben egész nap egyedül, és a két férfialkalmazott volt a segítségemre, a déli órákban Laci sógorom egyedül, míg az esti nagy forgalom idején Ninuska és Laci sógorom voltak segítségemre. Az üzlet minden zökkenő nélkül ment tovább a következő elsejéig. Amint már írtam, az összes nagy- és kisvendéglők könyves vevőink voltak, és csak minden elsején fizettek. Úgy történt akkor is, hogy elsején kasszírozás után a pénz a kis irodában levő wertheimkasszában volt a napi lózung egy részével. A kassza zárva nem volt, mert a nagyobb pénznemeket mindig bevittük oda, az így volt akkor is, mikor Malvin az üzletben volt. A legnagyobb forgalom idején Malvin besietett az irodába, a kasszából az ott talált összeget magához vette, és minden szó nélkül eltávozott vele. Azonnal értesítettem János bátyám a történetekről, aki másnap már bejött Szegedre, felkereste lakásán Malvint, és megtiltotta neki, hogy az üzletbe bejöjjön.

Azután nézték a könyvelést, számlákat stb., és ekkor kezdték észrevenni, mennyi kifizetetlen számla van, ami a kasszakönyvben már el volt könyvelve, kifizetve. Drága jó szüleim rengeteg pénzt

•

áldoztak, most valamivel később naponta jöttek a felszólítások a számlák kiegyenlítésére. Mikor Malvin és Horváth az esküvőjüket tartották, a család egyetlen tagja sem vett részt. Az üzletben a helyzet tarthatatlan volt, és így eladták egy Klein nevű nőtlen fiatalembernek. Velem együtt gondolták, nekem jó ismerősöm volt, de én nem voltam hajlandó feleségül menni hozzá. Akkor már hosszú hónapokig kurizált Linnert József, aki Homok néven tárcaírója volt a *Pesti Naplónak*, és egyben vezetője volt a Major Jenő-féle vasnagykereskedésnek, ahonnan később felkerült Budapestre, a Magyar Gépgyár főkönyvelője lett. Őszi saison előtt az üzletet átadtuk, és én vérző szívvel hazamentem szüleimhez. Természetesen nem szűnt meg az összeköttetés a régi gárda néhány tagjával, levélváltás hol az egyik, hol a másikkal napirenden volt, főként Lindberggel. A levélváltáson kívül hetenkint kaptam tőle postacsomag könyvet, értékes ajándékot, két gyönyörű elbeszélést írt hozzám, az egyiknek *Őrök szenvedés*, a másiknak *Mese a Csalogányról* volt a címe. Horgosra is eljött, de drága jó szüleim nem nézték jó szemmel ezt a barátságot, mert Linnert katolikus volt. Akkor már ugyanis egy gyermekük, Malvin katolizált, de a házhoz nem jöhetett a kitérése miatt: természetesen ez intő példa volt nekem, és úgy történt, mikor Teréz napján megjelent csodaszép virágokkal és megkért, én – bár fájo szívvel, de – elutasítottam. Odahaza zongorázással, kézimunkával, olvasással, írással töltöttem a délutánokat. Dél előtt a háztartás volt a feladatunk. Janka húgommal együtt egy leány segítségével végezni kellett a nem éppen könnyű feladatot. Kaptunk százhusz koronát havonta, és felváltva hetenkint el kellett végezni a főzést az egyiknek, míg a másik a leánnyal a ház rendbe tevést végezte. Amit a konyhapénzből megtakarítottunk, a felett szabadon rendelkezünk, az étrendet jó anyánk diktálta.

Minden este vacsora után jó édesapánk szórakoztatására négyesen szórakoztunk este kilenc óráig. Ekkor szüleink visszavonultak, és mi szabadok voltunk. Nem volt nehéz megszokni Horgoson a falusi életet, a nagy családot. Akkor még Horgoson lakott János bátyám a családjával, Flóra és Helén szintén a családjukkal; az állandó vendégjárás szórakoztatott. Így jött el a tavasz, április, és eljött az én

születésnapom is. Sok üdvözetet kaptam, jó anyám is felköszöntött a következőképpen. A jókívánásait így zárta be: „Lányom, ma húszéves vagy, eddig te válogattál, ezentúl téged válogatnak, itt az ideje, állj félre, menj férjhez, a húgod is férjhez menendő már.” Vérig sértve éreztem magam, és jó anyám előtt olyan esküt és olyan fogadalmat tettem, hogy azt soha meg nem másíthattam, pedig ez kihatott egész életemre. Megfogadtam azt is, hogy az első zsidó férfi, aki jelentkezik, én annak igent mondok, bárki legyen az.

Így történt, hogy október elején már menyasszony voltam egy teljesen idegen, ismeretlen fiatalember menyasszonya, akit egy ügynök ajánlott szüleimnek. Férjem Müller József lett, de nem abban az évben, sőt a másokban sem, csak 1889. február 27-én volt az esküvőnk, mikor Janka húgommal együtt tartottuk esküvőnket. Vőlegényem minden kérése hiábavaló volt, én ragaszkodtam hozzá, hogy most már félreálltam a húgom útjából, adják férjhez, és én is akkor esküszöm. Természetesen vőlegényem a saját érdekében bemutatatta szintén Mezőtúron élő unokafivérét, egy helyes hivatalnok volt, szép is, megtetszettek egymásnak, csakhamar eljegyzés volt, és egyszerre esküdtünk. Boldogult uram szintén dr. Nyiri ügyvédi irodájában dolgozott, aki az édesapjának az ügyvédje volt, és a nagy perét is vitte, amin az óriási vagyona elúszott. Csak akkor csapott fel vendéglősnek a család döntése folytán, mikor megnősült, teljesen tudatlanul a szakmába vezetette magát apja és sógora által, aki szintén vendéglős volt. Berendeztek a részére egy meg nem felelő helyen, egy elhanyagolt, féreggel teli házban egy Otthonnak nevezett kávéházat. A berendezés alatt értendő egy ütött-kopott biliárdasztal, néhány márványtetejű asztal és székek. A konyhán csak a nélkülözhetetlen edénymennyiség volt meg. Az Otthon kávéház egyetlen helyiségből állt, valaha üzlethelyiség lehetett, utána egy kis szoba, és következett az én lakásom. Egy nagy kopár udvar, és elhanyagolt mellékhelyiségek. A megélhetésünk biztosítására bérelték a várostól a nyári kerthelyiséget, ami szintén úgy volt berendezve, mint a kávéház. A kerthelyiség valaha temető volt, és akkor alakították át, mikor a férjem már vőlegényem volt, úgyhogy a kerthelyiségnek ő volt az első bérlője. Még eljegyzésünk alatt megmondtam, hogy ezzel

a szakmával nem foglalkozom, mert nekem ellenszenves, és semmi esetre sem számíthat rám! Ezzel azt a célt reméltem elérni, hiába, hogy vőlegényem visszalép. De vagy jó partinak számítottam, vagy a családom vonzereje a saját szemében nemigen volt vonzó. Talán a vőlegényem is akkor még hasonló érzellemmel viselhetett irántam, mert később megmondta, hogy akkor még a szegény Grünwald Linát imádtá, aki első unokatestvére volt, és viszonszerette, de szegénysége miatt el nem vehette. A család tagjai már esküvőnk alatt úgyszólván valamennyien megfordultak jó szüleim házánál részint háztűznézőbe, részint az eljegyzésünknel. Természetesen meg voltak elégedve valamennyien, csak én nem, és elhatároztam, hogy viselkedésemmel kényszeríteni fogom vőlegényem, lépjen vissza ő a házasságtól, amit én nem tehettem meg esküm és fogadalmam miatt. Ő azonban erre nem volt hajlandó.

Mindig azt hallottam, hogy az az időszak, amíg menyasszony egy leány, életében a legszebb idő: az eljegyzéstől az esküvőig. Csupa szépet remél az élettől, tele van sejtelemmel, hiszen reméli, hogy olyan lesz az élete, amint azt vőlegénye lefesti, igazi. Az én részemre az az időszak tele volt csalódással, fájdalommal, lemondással. Majdnem állandóan beteg voltam, lelki beteg, vigasztalhatatlan. Velem szenvedtek drága jó szüleim, akik felismerték a helyzetet, jó anyám sokat sírt miattam, a makacsságom miatt, mert ők is ohajtották, hogy lépjek vissza mondván, nem baj, ha a menyasszonyi ruha készen vár a szekrényben, és a meghívók is el lettek küldve már. A Janka esküvőjét megtartják, és jó apám kért édesanyámmal, kért, menjek férjhez ahhoz, akit szeretek, nem baj, ha keresztény is. Akkor már a szégyenérzés is hozzájárult a makacssághoz, és én is Janka húgoddal egyszerre léptem az oltár elé. Természetesen a külvilág mit sem tudott arról, ami a Müller-házban folyt. Rengeteg vendég volt, Mezőtúrról a két vőlegény hozzátartozói, barátai és a mi nagy családunk és baráti körünk. Csak Malvin nővérem és férje nem volt jelen! Nem tudom, jó szüleim akkor mennyi földet adtak el, de mind a ketten épp úgy kaptuk a teljes lakberendezést, kelengyét és hozományt (pénz), mint nővéreink, akik már előbb férjhez mentek. Mindketten egyforma, fehér uszályos ruhát kaptunk. A templomig, amely házunktól öt ház

•

távolságra volt, futószőnyeg volt terítve, a vőlegények és a családtagok is elegánsan kiöltözve. Vőlegényeink Budapestről, Gelb Malvintól rendelték a menyasszonyi csokrokat (mindez a hozomány terhére). Szegedről Lőw Immánuel eskettetett bennünket, és kívánságomra Szegedről jött a kedvenc cigányom is zenekarával, hogy tökéletes legyen a búcsú leáldozott életemtől. Vacsorához nem öltöztünk át, csak két varrónő várakozott, hogy levágják a két uszályt, és így maradt rajtunk a tánchoz, ami reggelig tartott.

1898. február 28-án hagytam el jó szüleim házát, a reggeli vonattal a szegedi és mezőtúri vendégeinkkel együtt utaztunk el, útra keltünk az új élet felé. Délután négy órakor érkezünk Túrra, az állomásnál elváltunk egymástól, a két család. Ki-ki a saját otthonába tért. Mikor a nagy hidegben fáradtan beléptem az új otthonba, még a ládákat leszögezve találtam, minden úgy volt, amint azt Horgoson bepakolták. Janka férjének a hozzátartozói mindent elrendeztek, tiszta, meleg otthon várta a fiatalasszonyt. Szegény Józsimnak nem volt senkije, aki segítségére lett volna, pedig édesapján kívül még két nővére is Mezőtúron élt. Az édesanyja tíz hónappal előbb halt meg, és így történt, hogy mindenfelé a rendetlenség és tisztátlanság várt.

Janka magával hozott egy horgosi lányt, aki segítsége volt a háztartásban, nálunk, amint illik egy kávéházhoz, egy szakácsné várt, és a személyzet fel volt véve. Mikor az ágyneműt kiszedtük a ládákból, értünk jöttünk, hogy ott vacsorázunk a Józsi nővérénél, tehát induljunk. Velünk volt az apósom is, ő bezárta a szobaajtót, én kértem a kulcsot, hogy átadjam az asszonynak kérve, hogy mire jövünk, meleg legyen a szoba, erre az apósom azt mondta: „Cselédnek, kutyának kint a helye!” És nem akarta a kulcsot átadni, az oly szörnyű volt nékem, hogy majdnem összeestem, de ahhoz elég erős, hogy a kulcsot elkértem, átadtam az asszonynak apósom szemelátára, és csak annyit mondtam, hogy nálam másként lesz! Elindultam a sógornőmhöz vacsorára mélyen lesújtva, mert az első órában ráéreztem, hogy nem azonos a két család, és nem is tévedtem. Csak magam okolhattam, az akaratosságomat minden szenvedésért, amit Mezőtúron elszenvedtem, melyet soha nem feledhetek!

Az én szerencsétlen Józsim szintén szenvedett, mindent megtett boldogulásomért, amit tehetett, csakhogy nagyon keveset tehetett. Ő, szegény nem vette komolyan, hogy én nem leszek segítőtárs az üzletvezetésben, én azonban úgy viselkedtem, amint mondtam.

A nővére és sógora vendéglője jó menetelű volt, és szakképzett vendéglősök voltak, én kijelentettem többször is jegyességünk alatt, hogy én a vendéglőbe be nem teszem a lábam, és én ezt be is tartottam. Mindent hagytam ebadóba, tehát nemcsak én voltam szerencsétlen a házasságom által, de szerencsétlenné tettem boldogult Józsim is, aki remélte, hogy amit mondtam esküvőnk előtt, az csak fecsegés volt. Az Otthon kávéházba csak néha tévedt be egy-egy vendég, legfeljebb egy-egy muzsikus cigány, akit átküldött a Makk Hetesből (a nővére és sógora) kémlelni, hogy van-e vendég. Vendég ugyan nem volt, de kártyapartner annál inkább akadt, akivel kettesben nagy pénzekre makaót játszott sokszor kivilágos-kivirradatig. A sok szörnyű esetből csak két nevezetes esetet írok le, amely sok könnyhullatásom oka volt, és ez jellemző is akkori életünkre.

Az uramnak semmi iskolai végzettsége nem volt, sem ipart nem tanult, dr. Nyiri Kálmán ügyvédi irodájában dolgozott. Hogy mit? Ez örök titok maradt. Az új életbe csak a kártyatudását hozta magával boldogult Józsim, és a partnereit, akikkel nővére vendéglőjében naponta játszott. Mindig hazardjátékhoz volt szokva, ehhez a pénzt nővére és sógora adta a szokás szerint. Egyszer láttam, hogy Józsi nagy összeget nyert egy embertől, aki nemrégén jött haza Amerikából, a nyerő nem állhatott fel a játéktól, a vesztes nem állt fel, nem hagyta abba a játékot. Ez egy csütörtök délután volt, de egész éjjelen át folyt a játék, sőt pénteken délelőtt is megszakítás nélkül. Pénteken délelőtt ki kellett volna menni Józsinak a nyári vendéglőhöz, hogy a megrendelt fát átvegye, mert már nemsoká megkezdődött a nyári saison. Jött a megbízott, hogy a kereskedéstől indulnak a fával. Józsi kért, minthogy ő nem mehet, menjek én, és vegyem át a fát, ő nemsokára jönni fog. De én hiába vártam sokáig, ő nem jött, én hazamentem, és még mindig a játék folyt egész pénteken át is, bizonyára váltakozó szerencsével, de tartott péntek este is. Mikor már ideges voltam, hívtam az uram a péntek esti gyertyagyújtáshoz,

•

ő nem jött, bementem az üzlethelyiségbe, és felállásra szólítottam fel a partnert, aki meglepődve felállt, ajtót nyitottam előtte, és örökre megtiltottam, hogy belépjen az üzletbe. Még akkor nem tudtam, hogy Józsi egy nagy összeget nyert. Az egész család örült, csak én szégyelltem magam! Ez az 1899. év tavaszán volt.

Amikor beláttam, hogy a struccpolitika végzetes lehet a részemre, egy ízben drága jó apám és János bátyám együtt jöttek el azzal a szándékkal, hogy összepakolnak és hazavisznek, mert nem volt titok előttük a szerencsétlenségem, de én nem voltam hajlandó visszamenni, a falu gúnytárgyává lenni. Talán még mindig daczból? Vagy szégyenérzetből? Egész Mezőtúr beszélt Józsi szerencsétlen házasságáról, aki nem magához való asszonyt hozott a házhoz, mind a ketten boldogtalanok voltunk, mert én tényleg nem mentem be a vendéglőbe, de nem is volt szükség rám, mert ritkaság volt egy-egy vendég, de lassan be kellett látnom, hogy egészségileg nem tehetem őt tönkre. Későn feküdt és korán kelt, mert a helyiségeket mégis korán kellett takarítani. Míg egyszer elhatároztam, hogy a takarítást átveszem. Tehát akkor már bejártam az üzletbe. Akkor már vendéglősné voltam, körülbelül egy és fél év után. Egy délután ismerős vendég jött Szegedről: Józsi behívott a lakásból. Legnagyobb meglepetésemre Linnert József volt, aki még az esküvőm előtt is néhány héttel ismételtlen megkérte a kezem, és ismerte is férjhezmenetelem körülményeit, hiszen több mint egy évig tartott a menyasszonyság. Ő figyelemmel kísérte az én életem, volt egy barátja Mezőtúron, Bordács Lajos, aki pontosan értesítette a túri hírekről, és a mi szerencsétlen házasságunk tudott volt a kisvárosban. Nem volt titok, hogy Müller Józsi szerencsétlenül nősült. Bordács ily irányban informálta őt. Mikor bemutattam az uramnak mint régi szegedi ismerőst, ő félrevonult, és hagyott minket beszélgetni a régi szép időkről, ami bizony elég hosszán tartott. Mielőtt elment, megkérdezte Józsit, hogy elutazása előtt reggel kaphat-e reggelit. Az igenlő válasz után elment, és tényleg kora reggel már visszatért. Józsi még a hálószobában volt, én voltam az üzletben. Reggelizés alatt azzal lepett meg, ő ismeri pontosan a szerencsétlen helyzetemet, azért jött, hogy magával vigyen, nem kell semmi, csak kabátot,

kalapot vegyek, és azonnal utazzunk; nem Horgosra, hanem elvisz az ő édesanyjához, és ott bevárom a válás kimondását, ő a válást azonnal megindítja, hogy mielőbb összeházasodjunk.

Bár nagy volt a meglepetésem, egy percre sem késtem a válasszal! Azt mondtam, ha felesége akartam volna lenni, mikor leánykoromban megkért, nem nemmel válaszoltam volna, és kértem, hogy távozzon. Mikor elment, Józsi előlépett az ajtó mögül, ahol hallgatta a beszélgetést, és akkor boldognak nevezte magát, és megköszönte azt. Linnert még évekig mindenkor értesített, ha a *Pesti Napló*ban megjelent a tárcája. Homok álnév alatt írt. Gyakran szolgáltatott témát a hosszú barátságunk, még később kaptam tőle két gyönyörű elbeszélést, az egyiknek a címe *Mese a Csalogányról*, a másiké *Örök szenvedés* volt. Múlt az idő, és nemsokára a nyári kerthelyiségbe kellett kiköltözni. Egyedül mentem ki a személyzettel takarítatni. Mikor hazajöttem, az uram kártya mellett találtam, egy hírhedt hazárdjátékkal játszott nagy összegekben. A partner nem sokkal előbb megnyerte sorsjeggyel a főnyereményt, és első dolga volt az úri kaszinóba felvitetni magát, ahol a pénzét baccarán gyorsan vesztette. Józsival kettesben játszottak, és Józsi is tekintélyes összeget nyert, mire hazajöttem, már a pénze elfogyott, órája, gyűrűje szintén zálog volt, utána hozomra játszottak. Kérleltem, hogy hagyják abba a játékot, de aki nyert, nem tehetett, aki vesztett, nem tette. Végre jött a szerencsétlen felesége, egy földbirtokos lánya, hat gyermek anyja, és sírva panaszkolt, hogy már alig van otthon pénz, mindent elkártyázott a férj, aki tanító volt. Órák alatt híre futott, hogy nemcsak sok pénzt, de az óráját is elvesztette a partner, és az adósságról váltót írt alá, huszonnégy óra alatt beváltandó. Összekülönböztem Józsival, és kértem, hogy adja vissza, amit elvett a családapától. De ő nem volt hajlandó. Jött az édesapja, nővére, sógora, mind nagy boldogan, csak én szégyelltem magam kimondhatatlanul. De jöttek emberek az úri kaszinóból is, és kérték, hogy kényszerítse a tanítót a fizetésre, ha nem fizet, így a kaszinóból lesz ok kidobni. Magam maradtam, de azt mondtam, ha az összeget vissza nem adja, én egy spílernek a felesége nem leszek, hanem elválok, és ez hatott, igaz, hogy a család haragját magamra vontam.

•

Józsím nagy jellemű volt, amit valaha is ígért nekem, szentírás volt, és megtartotta. A tanító visszakapta a pénzét stb. Azután néhány nappal később egy másik vendéglőben nemcsak a pénzét és óráját, de a télikabátját is elkártyázta, azután kiment a temetőbe, és a szülei sírjánál agyonlőtte magát visszahagyva hat árvát. Akkor volt nekem nagy elégtételelem úgy a családdal, mint a sok rossz tanácsadóval szemben, mert Józsi is belátta, hogy megbocsájthatatlan hiba lett volna, ha nem hallgat rám; nem ő kergette a halálba. Lassan kitavaszkodott, és mi kiköltöztünk a kertbe lakással, konyhával és reménységgel együtt; reméltem, hogy talán a nyár folyamán megszerezük a téli szükségletünket. Akkor már tényleges vendéglősné lettem. A lakásunk deszkából összetákolts ház volt, ahol az egerek úgy futkostak, amint nekik tetszett, körbe-körbe. Ugyancsak a nagyterem, amely hatszáz személy befogadóképességű volt, és a többi mellékhelyiség is mind deszkaalkotmány volt. Első dolgunk volt a nagytermet felsikálni, a tél maradványait eltávolítani, feldíszíteni a húsvéti bálra, amely egyúttal a saison megnyitója is volt. Mivel legalább száz forint lett volna a munkabér, egyedül végeztük, két nap sikáltam, az uram hordta be a vizet és a szennyest ki. Ezen a nagy megpróbáltatáson is át kellett mennem, de most már csak az volt a kívánságom, hogy minél több bál, mulatozás legyen, mert csak így remélhettem a téli kenyeret megszerezni. Janka húgom már régen nem lakott Mezőtúron. Az ő férjének, Kovács Bélának Szolnokon fűrészgára volt, és ő nyitott az öccse részére Tiszaalpäron egy fakereskedést, természetesen jó apám jótállása mellett. A nyár folyamán rendszerint volt négy-öt parasztbál, amelynek a nagyobb részét a felsőrézsi darutollas gazdag parasztsok rendezték, és oda az alsórészi szegénység nem volt hivatalos, de ha mégis megtörtént, hogy egy-egy legény megjelent ezeken a bálokon, azonnal előke-rült a bicska, és mikor a vértől felmosva asztalhoz ültek békepo-harazáshoz, megkérdezte egyik a másiktól: „Hát mért is vót ez, komám?” Mert tisztán virtuskodás volt az ok. Nem csak a paraszt volt veszekedő Mezőtúron. Nem volt a gazdatársadalomban sem mulatság veszekedés nélkül, ami engem rém izgatott, mert félttem a kimeneteltől. Emlékszem egy szörnyű esetre, amelynek Túr első,

leggazdagabb malomtulajdonosa és földbirtokosa volt a hőse. Gazdabál volt, amelynek védnöke az elnök, Fülöp Feri volt, aki mellől Nagy Sándor (szintén nagygazda) nem hiányozhatott. A bál elmúlt, már másnap délelőtt volt, ők ketten mulattak, akkor vendéglősnek és cigánynak nem volt panaszra oka. Egy ilyen nagy mulatozás volt egy vásár alkalmával is. Fülöp uraság mulatott nálunk a kertben, már erősen italos volt, a cigányok húzták a rendelt nótákat, mikor egy mézeskalácsos jött be az árujával, aki olyan olvasófűzért árult mézeskalácsból, még kereszt is volt rajta, és a nyakba akasztható volt; persze látva az uraság jó kedvét felkínálta az áruját. Fülöp sorba kérdezte a banda tagjait, hogy kinek hány gyereke van? Anyyi fűzért akasztott a cigány nyakába saját kezűleg, ahány gyermeket mondott. Volt hat, hét, sőt nyolc is, mikor a nagybögöshöz ért az húszat mondott. Meg is kapta a húszat. Akkor a bandának valami gyors csárdást parancsolt, és ő elkezdte leverni a bögös nyakából a fűzereket, és addig verte, míg az utolsó fűzér is le nem hullott. Így mulattak olykor Mezőtúron az urak.

De van nekem is egy szomorú emlékem egy mulatságról. Az idény legnagyobb eseménye volt a „bíróági majális”, amelyre nemcsak Mezőtúr, de Szolnok, Kunszentmárton, Gyoma stb., stb. bírói és ügyvédjei is hivatalosak voltak. A számukra nem emlékszem, de tudom, hogy nekünk nagy feladat volt a lebonyolítása. A menü bevezetője halpaprikás volt. Megkértem jó anyámat, jöjjön a segítségemre, mert én képtelen vagyok megfelelni a kötelességemnek. Természetesen jó anyám jött Ilonka kíséretében. Előbb elmentek Tiszaalpárra, ahonnan az általunk megrendelt halat azon frissen magukkal hozták. Nekünk alkalmi szakácsnőnk is volt, és ugyancsak alkalmi személyzetről is gondoskodtunk. A halak méteresnél hosszabbak voltak. Janka és férje segítettek, hogy panasz ne legyen. Az ügyvédek közül Ádám Sándor volt a főrendező, a bírók közül Istvánffy vezető járásbíró. Ádám Sándor kijelentette, hogy a halpaprikást az ő hajdúja főzi, hiába vállaltam felelősséget, hogy jó anyámat csak azért kértem a jövetelre, hogy a halat ő főzze segítséggel kint az erdőben, szabad tűzön, nagy bográcsokban. Ádám Sándor hajthatatlan maradt, és így történt, hogy az ő hajdúja főzte

•

a halat. Amikor jöttek a rendezők, mindenkinek volt beleszólása a halfőzésbe; az egyik még egy kis paprikát, a másik kis sót vagy több levet javallt, úgyhogy a tanácskozások elfoglalták a szegény öreg hajdút, elfelejtette megrázni a bográcsokat, mikorra tálalni kellett volna az egyik bogrács hal úgy leégett, hogy ehetetlen volt, a másik csak odasült. Ádám Sándor felbőszülve úgy agyba-főbe verte szegény öreg hajdút, hogy még kárörvendő sem tudtam lenni, úgy sajnáltam szegény öreget. Jó anyám meg várta a vacsora végét, ami fényesen sikerült, persze a terítésnél szerepet kapott nemcsak az én, de Janka asztalneműje is; olyannyira meg voltak elégedve, hogy behívtak a nagyterembe, és köszönetet mondott a rendezőség a fáradozásomért. Mikor jó anyám és Ilonka elment az éjszakai vonattal, én kimerülten leroskadtam a szabad ég alatt a fűre, és ott ültem, míg kipihentem magam. Ennek a meggondolatlanságnak szomorú következménye lett. Másnap már nagy lázzal ágyba kerültem, mint négy hónapos állapotos hashártyagyulladás kaptam, utána mellhártya-, majd tüdőgyulladást. Oly súlyos beteg voltam, hogy boldogult Ilonka hozánk jött az ápolásomra, bár az édesanyámmal, Malvin nővéremmel a harag még mindig tartott. Még Ilonka nem volt ott, és én egyedül feküdtem, orrvérzést kaptam, és annyi vérem folyt el, hogy a paplanom teljesen használhatatlanná vált. Ekkor Józsi orvosi konzíliumot hívott össze, akik a mellettem levő szobában tanácskoztak, és én meghallottam, amint feltették Józsihoz a kérdést, hogy kit mentse nek meg. A gyermeket áldozni kell az anyáért. Természetesen Józsi az anya megmentésén volt, én azonban többé semmi orvosságot be nem vettem, nehogy ártson a gyermeknek. Ezáltal a betegségem oly súlyossá vált, hogy jó anyám, aki szintén már mellettem volt, beszélt az orvosokkal, és dr. Sós kijelentette, ha azt akarja, hogy a gyermekét Horgoson temessék el, úgy sürgősen vigye haza. Jó anyám és Ilonka összepakoltak, és elvittek Horgosra. Megérkezésünkkor jó apám és János bátyám már várt az állomáson kocsival, míg jó apám a kocsin ült, János az ölében vitt a kocsihoz, és jó apámnál helyezett el, így vittek haza. A kapu előtt várták érkezésem bold. Irénke, Flóra és Helén nővérem mosolyogva, de mikor a kocsi az udvarba fordult, én visszanéztem, és láttam, hogy összeborulva sírnak. Mikor az út

•

fáradalmait kipihentem, jó apám és János bátyám kivitt Kamrás-erdőbe a fenyvesek közé, ott egy kötélágyba fektettek, és hónapokig napról napra ott ápoltak, jó apám felolvasással szórakoztatott, míg hozzám tartozók jöttek, hogy minden földi jóval ellássanak. Minden vasárnap meglátogatott Szegedről Horváth is, aki nem szűnt meg kérlelni, hogy béküljek ki Malvinnal, aki mindenáron meg akar látogatni, de én még mindig nem felejtettem! A javulás nagyon lassú volt, a saját lábaimon még mindig nem bírtam járni, és csak a szülés után erősödtem meg annyira, hogy jó apám és Józsim haza bírtak vinni november végén Margitommal együtt Mezőtúrra. Következő tavasszal letelt a Buri-ház bérlete, és mi elköltöztünk egy kis házba, amely a város legszélső házsora volt, oly alacsonyak voltak a szobák, hogy az ebédlőszekrényt és a trumeau-t nem lehetett felállítani, csak a fal mentén egymás mellé tenni. A zongorát még a Buri-házban eladtam. Az Otthon kávéház is megszűnt. Most már csak a nyári vendéglő volt hivatta a megélhetésünket megadni. Sajnos az igen szűkes volt, mert csak a vasárnap jöhetett számításba, hét közben egy üveg sör sem fogyott el, ha azután a vasárnapi bálát az eső elmosta, ami elég gyakori volt, az előkészületek: húsok, sajt, sör stb., stb. és a személyzet, akik előre fel lettek véve, mind olyan nagy veszteség volt, hogy nehéz volt visszaszerezni, és a nyár nagyon kevés vasárnapot foglalt magában.

Eljött az ősz, de igen kevés volt a nyári kereset. Az uram elhatározta, hogy az apósommal elmennek Erdélybe, és hoznak egy vagon diót, mert arra Túron nagy szükség van. Apósom adja a pénzt, Józsi foglalkozik az eladással, és a hasznon megosztóznak. Sajnos dió abban az évben Erdélyben sem termett; hoztak helyette egy vagon szilvalekvárt. A megérkezésüknél tudtam, hogy rettenetes hibát követtek el, mert Mezőtúron abban az évben óriási volt a szilvatermés. Ők maguk is hamar rájöttek a tévedésükre, mert mikor Józsi bejárta a várost, még öt kiló lekvárt sem tudott elhelyezni. Nem tudták, mit kezdjenek a rengeteg lekvárral. Józsi beutazta a környező városokat, hiába, szegény minden piacra felvitt néhány kilót, hátha eladhatja, együtt elmentünk a gyomai vásárral szerencsét próbálni otthon hagyva kisgyerekeimet. Éjnek idején átkelni a kompon, hogy

•

időben a vásáron legyünk, de kipakolni nem kellett, a vásárt elmosta az eső, és mi megfizetve a fuvar szépen hazamentünk. Szerencsére anyagi kárunk nem keletkezett, mert nem volt mit veszteni. Akkor már oly rossz anyagiak közt éltünk, hogy bár én tápláltam Margitot, egy boglyakemence fűtötte a szobánkat. A fűtéshez egy régi baráttól kaptuk a szarízíket, amit az állatok meghagytak, és a fűtés mellett a kemencében főztem meg rendszerint a babot, borsót stb.

Így átvészeltük a telet, eljött ismét a tavasz, az utolsó bérleti éve a nyári vendéglőnek, és bár hazulról kaptam némi segílyt, én láttam, hogy ott megélhetés nincs. Jó szüleim nem bírtak nagyobb összeggel segíteni, mert még érezték a két leány férjhezmenetelének anyagi áldozatait, újra nem nyújthattak nagy összegű segítséget, de nem is akarták Mezőtúron maradásom segíteni. Kívánták, hogy jöjjünk vagy haza, vagy Szegedre, úgy segítségünkre lesznek. Boldogult Józsim nem akarta otthagyni a családját, és sok ígéretésembe és rábeszélésembe került, míg beleegyezett, hogy Szegedre költözzünk. Természetesen erre komoly oka is volt. Kereskedelemhez mit sem értett, attól félt, hogy nehéz feladata lesz egy újabb elhelyezkedésnél. Nem is volt könnyű. Szegedre már két kisleánnyal jöttem, Olga akkor hathetes volt, és kevés poggyással, mert a hálószobám, az ebédlő egy részét Mezőtúron eladtam, hogy némi pénzünk legyen. Jó szüleim a Winklertől újra bútoroztak, egy komplett hálót kaptam egy szobába, melyet bútorozás után azonnal kiadtam Herczl Ferencnek; természetesen ismeretlen volt. Külön a kis szobába egy ágyat, egy dívánt, a két kicsinek gyerekágyat, egy icipici összecukható asztalt, amely majdnem öregségemig elkísért, és néhány széket is kaptam.

Sajnos az üzlethelyiség nem volt jó megválasztva. Jó apám megbízta Kálmán bátyámat a helyiség megszerzésére, minthogy ő Szegeden lakott, ő azután tévedett, mert alig ötven méterre a másik sarkon volt egy régi közkedvelt üzlet, a Glauber-féle, akivel nem tudtuk a versenyt felvenni. Neki trafikja is volt. Sajnos a mi garasos vevőink a megélhetést nem adták meg. A kiadott szoba ugyan biztosította a házbért, egy leányt jó szüleim tartottak mellettem és a két kisleány mellett, mert én hetenként többször Horgosra utaztam, onnan to-

jást, túró, tejfölt hoztam, nyáron gyümölcsöt, dinnyét kocsiszámra, minden hiába volt, napról napra kevesebb volt az üzletben az áru. Mindent megtett jó apám, hogy a trafikot megkapjuk, de az nem sikerült, és így a forgalmat felemelni nem bírtam.

Szegedre költözésemnek egyetlen haszna volt, hogy Malvin nő véremmel négyévi haragtartás után kibékültem, miután Gyuri sógorom, aki gyakori vendégünk volt, folyton kérlelt erre.

Egy újabb megpróbáltatáson mentem át, mert oly kicsi szobában éltem urammal és két kicsi lánykámmal, hogy nemcsak kényelem, de még oxigén sem nagyon jutott egy-egy személyre. Jó apám szemtanúja volt a küzdelmemnek, magam vezettem az üzletet, mert Józsinak sem kedve, sem akarata nem volt az üzlethez. Ő is megmondta, mint hajdan én, hogy az üzletbe nem segít, ha Túrról el kell neki jönni, ő sem segített egyelőre. Már hajnali három órakor fel kellett kelnem, hogy a friss péksüteményt átvegyem, különben csak nagyon későn jött arra a pék.

Egy szép napon azzal jött hozzám drága jó apám, hogy visszavisz Horgosra, és nemcsak a saját üzletüket adják át, de János bátyám is hajlandó a segítségemre lenni, és ő is átadja a saját üzletét. Gyorsan megtörtént az átköltözés, üzlet és lakás jó szüleim házában volt, és a két üzlet együvé lett, de az átvételnél egy fillért sem fizettünk a néhány ezer korona megmaradt forgótőkének.

Az üzlet kizárólag rőfös és rövidáru volt, a fizetés úgy történt, hogy amit leárultunk a raktárból, azt átvittem János bátyámnak, ő egy könyvecskébe beírta és aláírásával elismerte. Bizony ez a művelet pár évig tartott, de mikor hosszú évekig tartó kereskedésünk után a saját üzletünket Pál Jánosnak átadtuk, még volt olyan díszáru stb. amit soha sem adhattunk el, csak üzletadás után elosztogattam.

Magam is járatlan voltam a szakmában, és ha jött a tavasz, jött az ősz, János bátyám felkísért Budapestre, bemutatott mint hűgát és mint üzleti utódot. Egyben a vele összekötötésben levő nagykereskedőknél nyílt hitelt kaptunk János jóállása mellett. Így az Ifj. Neiger Testvérek, a Fischer Simon, a Perker stb., stb. nagy cégnél. Az ő segítségével egy székesfehérvári festőgyár egyedárusa lettünk,

●

az az áru olyan fontos cikk volt, hogy a többi kereskedő kénytelen volt Szegeden beszerezni Eizenstetten és Társánál. Az üzletet felújítottuk, és végre nem volt kenyérgondunk. János oly áldozatkész volt, hogy rendszerint este ült velem vonatra, reggel Budapesten voltunk, egész nap lótot-futott velem, és este Budapesten ismét vonatra szállva reggelig utaztunk, hogy szállodát ne kelljen fizetni. Volt azonban egy nagy hiba a vezetésben. Úgy volt már jó szüleim által is vezetve az üzlet, hogy hitelt nyújtottak a vevőknek, akik évente kétszer fizettek: tavasszal és ősszel. Tavasszal, mikor a kislibákat eladták, és ősszel szüret után, ilyenkor voltak a nagy bevásárlások, kivált ősszel, mikor a nősülés, férjhez menés volt. Természetesen a hitel kamatmentes volt. Így kénytelenek voltunk mi is adósságainkat a nagykereskedőknél havonta törleszteni, amit szintén János eszközölt ki, és amihez jó szüleim és János bátyám is segített. Józsi nagyon nehezen élte magát bele a változott viszonyba. Lassan ismerte meg a cikkeket, és csak évek múlva kísért Budapestre, mert már sokkal előbb egyedül jártam fel bevásárolni. Nem sokkal később jött a harmadik kislány, a drága boldogult Böském, de már akkor Margit ötödik éves volt, Olga harmadik, és Margit szorgalmasan húzogatta a kis kocsit, amelyben a baba feküdt. Ha az üzletből ki kellett mennem, jó anyám nyitott ki, mert akkor még az uramnak fogalma sem volt a kiszolgálásról. A segítőkészség és szorgalmunk meghozta a gyümölcsét. Napról napra gyarapodtunk, most már személyzetünk is volt, egy segéd és egy tanuló az üzletben, egy szakácsné és egy leány a gyerekek mellé; szépen éltünk, úgy, mint a Horgoson élő testvéreim, Flóra, Helén és János a családjukkal. 1903-ban jöttünk Horgosra, és 1909-ben átvettük sógoromtól, Fodor Mihálytól az üzletet, mikor ők Szegedre költöztek. Ott olyan üzletet vett át, ahol hatvan-hetven könyves vevője volt. Szeged legszebb, legforgalmasabb helyén, mégis haláláig fájlalta a horgosi üzlet átadását, annál is inkább, mert Szegedre kétszázhatvanezer készpénzzel ment, ott vett egy háromemeletes házat, de bankadóssága is tetemes volt, sajnos az 1914-es háború kitörésekor a bank felmondta a hitelt, a házat elárverezték, és így ők tönkrementek. Felköltöztek Budapestre, de itt csak a szerencsétlenség láncolata volt osztályrészük. Így boldogult Helén

nővérem és családja sokat szenvedett. A mi vagyunk a nagy és jó üzletben gyorsan gyarapodott. Ez az üzlet más volt, mint amilyenell új foglalkozásunkat kezdtük. Itt már négy segéd és négy tanuló volt egyszerre, ezenkívül a házban volt szabóság is, konfekcionáltunk férfiruhát, tartottunk egy szabászt, aki vezette, és szükség szerint munkásokat, közben engem is leszerződttetett a vezető szabály szerint az iparosoknál, és megtanultam a legfontosabb tudnivalót. Két évvel később felszabadultam mint szabó ugyancsak az iparosoknál, így nem volt lehetséges, hogy a vezető kihasználja a kényszerhelyzetet, mert most már én is lehettem vezető. Az uram a fűszerhez, a vashoz, a festékhez stb. már értett és ellátta; Szegedre járt bevásárolni, sőt mikor én Budapestre mentem rőfösi és rövidáru vásárlására, most már nem János kísért, hanem Józsi, aki felhasználta az alkalmat, és egyes cikkeit ő is Budapesten vásárolta. Az első időben Józsival együtt ugyanúgy utaztunk, mint előbb János bátyámmal, este indultunk, reggel érkezünk, de egy éjszakát már szállodában töltöttünk, mert sokkal több volt az elintéznivalónk, hogy a kiadás mégse legyen túl sok, csak a magunkkal hozott ennivalóból táplálkoztunk. Ismét este szálltunk vonatra, és reggel az üzletben elfoglaltuk a helyünket. De ez nem soká tartott: csakhamar megengedhettük magunknak, hogy Neigernél ebédeljünk, vacsorázzunk, és a Király utca egyik cukrászdájában reggeliztünk és uzsonnáztunk. Egy másodrendű szállodában laktunk, és három-négy napig voltunk Budapesten. Olyankor mindig jó anyám helyettesített, és szükség esetén Flóra nővérem segítette. De piaci napokon is mindig segített jó apám. Ugyanis az üzletünk olyan nagy volt – sarokházban lévén az egyik utcára is egy ajtó, egy kirakat volt, a másikon is egy ajtó, egy kirakat –, könnyű volt a sokadalomban eltűnni, és felhasználni a távolságot, megszökni fizetés nélkül a bevásárolt áruval. Ő minden piackor a távoli ajtónál ült, és minden arra kimenőt megkérdezett, hogy ki lett-e szolgálva. Közben szólt Józsinak is, hogy Julcsa vagy Roza ki lett-e szolgálva. Ami már annyit jelentett, hogy az illető fizetett-e. Józsi, aki csak a kasszánál dolgozott, ha azt válaszolta, hogy igen, akkor kiléphetett az ajtón a vevő, mert az annyit jelentett, hogy fizetett, de ha nemet mondott Józsi, akkor visszaküldte jó apám,

•

hogyan fizessen. A kiszolgáló személyzettel én a rőfös oldalon dolgoztam, és bizony nemegyszer túl fáradtan kerültem a gyermekeim közé. A háztartásban piaci napokon csak annyit ténykedtem, hogy kiadtam, ami szükséges volt a főzéshez, és parancsoltam, hogy kinek mi a tennivalója. A háztartás munkájában akkor már nem vettem részt. Bevallom, nem voltam jó gazdasszony, másként nem lett volna harminchat-harmincnyolc év alatt három szakácsnőm: Nagy Viktor, Gille Krisztina és Nata. De a nyitott éléskamra, az üzlet kedvezett nekik, megtalálták a számításukat. Különben is a bánásmód is olyan volt, hogy a helyzetük nem volt lealázó, a gyermekeim és a személyzet is csak kérhetett, a gyermekeim felnőtt korukban sem parancsolhattak. Elvem volt, hogy személyzetet sem az üzletbe, sem a háztartásba soha vissza nem vettem. Már mikor visszakerültünk Horgosra, Laci sógorom bevezetett a gyógyfűkereskedésbe, ahol a kamilla volt a fő cikk, mert az sok termelt a környéken. Ezt az üzletágot még jó szüleim házában kezdtük, és az is hozzájárult anyagi előrehaladásunkhoz. Nagyon nagy munkával járt, de körülbelül két hónap alatt vége volt a szállításnak is, és rendszerint tetemes haszonnal végződött. Hozzájárult, hogy Laci sógorom által megkaptuk számtalan külföldi címet, akiknek valaha a Rohr és Bugárski cég szállította ezt az árut. Sógorom volt ott a cég vezetője, mert a két főnök állandóan utazott, és azt a cikket elhagyták. Így volt lehető, hogy az összes címeikkel együtt az összeköttetést is átruházták. Első évben ezt minden vevőjüknek Laci sógorom megírta. Így volt lehető, hogy sokat szállítottunk Hamburgba, ahonnan Pencker és Társa szállítási vállalat közreműködésével nemcsak Európa sok nagyvárosába, de még Amerikába is szállítottunk; de ötkilós postacsomagokat szállítottunk a szélrózsa minden irányába, az amerikaiak azonban előírt nagyságú új ládába kellett csomagolni, mely sötétkék papírral volt bélelve előírás szerint. A munka nem volt könnyű, bár hónapszámos leányok voltak felvéve a nehéz munka elvégzésére, de Józsi és én felváltva mentünk padlásról padlásra, amely alkalmas volt szárításra, hogy a szemetet, piszkot letakarítsuk, és a padlást felmázolva előkészítsük szárításhoz. Vásároltunk kamillát, kétféle csalánt, pipacsot, kétféle pemetefüvet, búzavirágot, anyarost, úti-

laput, még kőrisbogarat is; körülbelül tizenhat féle gyógyfüvet. A kék búzavirág már néhány zsáknyi össze lett szedve, száraz volt, és én hozzáfogtam a kék szirmok kiszedéséhez, mert ebből a virágból csak az volt a használható. Ez rém értékes volt, de olyan babra, hogy azt munkással nem lehetett csináltatni, talán egy nap ötven dekát sem lehetett összegyűjteni.

Egy kedves emlék ismét drága jó apámhoz visz vissza! Ott ültem a hosszú folyosón, mellettem három zsák száraz búzavirág, tisztítani való; talán egy hét alatt meglett volna a munkám. Akkor már jó előrehaladott másállapotban voltam drága boldogult Böskémmel. Jó apám párszor elsétált mellettem, úgy látszik, megsajnálta; ismerte a munkát, amit el kellett végezniem, mert beküldött valamiért az üzletbe, mire visszajöttem, a három zsákot üresen találtam, a szemétdombon úgy szétszóratta jó apám, hogy abból többé összeszedni nem lehetett. Az anyagi veszteséggel nem törődött. Volt még kellemtelenség abban az üzletágban nem egy, mert például mikor már terítve voltak a padlások kamillával, és pár napos eső jött, a virág megbarnult, és ezáltal az értéke felére csökkent. Gyűjtés után, ha esős volt a tavasz, olykor háromszor is beterítettük kamillával nemcsak a horgosi, de a martonosi házak padlásait, melyek nem nádfedelűek voltak. Volt egy eset, már akkor gyógyfü-nagykereskedők voltunk, és vagonkéntben is tudtunk eladni virágot. Akkor már a sarokház udvarán óriási szín volt berendezve szárítás céljára. Jó tavasz volt akkor is, mikor mi a Rózsa Banknak eladtunk egy vagon szárított kamillát. A társigazgató a helyszínen, azaz több padláson megnézte a virágot. Még összegyűjtés előtt körlevelet írtunk kötelezve magunkat a szállításra, az igazgató egy kiszabott ideig az átvételre. Akkor már a raktárakban volt a száraz virág, az igazgató ismét kijött megnézni, bár kifogásolni valót a virágban nem talált, felsóhajtott, hogy: „Nagy baja van a virágnak, nem változott kukoricává.” Ugyanis a nagy virágtermés következtében a kamilla ára nagyon leesett, ugyanakkor a kukorica ára felment. De az igazgató azért semmi kifogást nem emelt a virág minősége ellen. Azonban akit kiküldött az átvételhez, az talált galambtollat, nem egyet, sőt birkamogyorót is, és az átvételt meg-

•

tagadta. Az üzlet persze ment, pereltük a bankot. A szegedi bíróság kiszállt, az igazgató magával hozta az ügyvédjét és szakértőjét. A mi szakértőnk Burg Dénes horgosi gyógyszerész volt. Izgalomban már a tárgyalás napja előtt is volt részünk, hát még a tárgyalás napján! Azonban a per szerencsésen végződött. A mi szakértőnk ismertette a kamilla szedési és szárítási lehetőségét; ugyanis: a kamilla kizárólag szikes földön nő, amit emellett a nép kizárólag birkalegelőül használ, a szárítás pedig a padlásokon történik, ahol a galambok tenyésznek, ezt maga az igazgató is tapasztalhatta még a vétel előtt, így azután megtörténhetik, hogy a szedésnél egy birkamogyoró, a szárításnál egy galambtoll kerül a virág közé, de attól a virág a rostálásnál kitisztul. Ezután az én kihallgatásom következett: „Tekintetes bíróság, az igazgató úr a virágot több padláson is megnézte, látta ott a galambokat, mikor a kész árut nézte, annyit mondott: »Nem lenne semmi baj, ha az most kukoricává változna, mert ennek nagyon felment az ára, viszont a virág ára nagyon lesett.«» Ez perdöntő volt. Maga az igazgató is elismerte, hogy tényleg ezt mondta, és mi a pert megnyertük. Voltak más lehetőségek is, hogy vagyoniilag erősödjünk, több csődtömeget megvettünk. Horgoson a Szűcs Szilveszter-, Ördög Győző-, Swarcz-féle üzleteket. Hódmezővásárhelyen egy nagyobb füvesüzletet, ha pénz kellett, János bátyám mindig a segítségünkre volt. 1909-ben eladó lett a sarokház, melyet János bátyám a nősülése alkalmával berendezett üzlettel, berendezett összkomfortos lakással kapott; ugyanolyan kelengyét is kapott, mint amilyen nővéreim kaptak, akik addig férjhez mentek, sőt az istállóban ott volt egy fejőstehén és János hátaslova is. A felesége áldott emlékű drága jó Irénkénk volt, aki szépsége, szeretetre méltósága által mindenkinek dédelgetett kedvence volt, nekem nagy jóakaróm volt, és az életem jobbra fordításához nagyban hozzájárult. Mikor a ház eladásáról értesültem, azonnal Irénkéhez fordultam segítségért, Jánosnak akkor már volt házvevője, aki negyvenezer készpénzt ígért a házáért, és megbeszélték, hogy vasárnap lévén este átjön Salgó a feleségével, és valahogy megegyeznek. Irénke engem tájékoztatott a helyzetről, és azt mondta, nekem még délután, János otthon van, beszélnem kell vele; ő azonban még előbb fog beszélni. Mi nem rendelkezünk

•

kézpénzzel, a pár évi horgosi keresetünk üzleti tőkének is kevés volt, ezért Józsi semmi esetre sem akarta a házat megvenni, nem akart olyan nagy terhet vállalni, viszont én ragaszkodtam hozzá, ismertem a lehetőséget, láttam, hogy úgy János, mint Helén testvéreim milyen vagyokra tettek ott szert, és elhatároztam, hogy minden körülmény közt a háznak a miénknek kell lenni, de Józsi hajthatatlan maradt. Ugyanakkor Budapestről vendégünk volt Rothmann Ármin sógorom, és vele együtt Józsi elindult ebéd után kirándulni Kamrára főként azért, hogy kitérjen a zaklatásom elől. Már jó eltávolodtak, mikor utánuk futottam, kértem újra Józsit, jöjjön vissza, mert én nélküle is megveszem a házat. Ő azonban nem jött, én hazamentem, magamhoz vettem az egész üzleti tőkét, ötezer koronát, és átmentem a házat megvenni. János látta a küzdelmemet, és boldogult Irénke segítségével keresztülvittük, hogy János nekünk adta még négyezer koronával olcsóbban, és a csekély készpénz mellett a házat. A szerződést én azonnal alá is írtam. Mikor hazajöttek Józsiék a kirándulásból, közöltem, hogy aláírtam a szerződést, és átadtam a csekély foglalót, most át kell mennünk, hogy ő is aláírjon. Nem volt mit tenni, meg kellett hajolni, de később belátta, hogy boldogulásunk csak a vételnek köszönhető.

Hosszú, küzdelmes évek következtek! A harminchatezer koronát szegedi bankokból és horgosi gazdáktól kölcsönöztük. A Csongrádi Banktól táblázás és János jóállása mellett tizennyolcezer koronát kaptunk kölcsön, melyet 1918-ig törlesztettünk, ma is megvan az a törlési engedély, melyet akkor kaptam, mikor a sándorfalvi üzlet után egyszerre ötezer korona lefizetése után nem tartoztam. Közben ahány bank volt, mindenütt tartoztunk kisebb-nagyobb összeggel, és bizony minden hétre jutott váltótörlesztés; tehát nem volt könnyű az életünk, de akkor már jó menetű üzletünk volt nyolc személyzettel, a gyógyfűkereskedést is szorgalmasan űztük, és már személyzetem volt a háztartásban is.

Gyermekeink nőttek, Margitot tízéves korában Zentára vittem intézetbe, ami havi nyolcvan-száz korona kiadást jelentett. Józsim nem tudott ebbe belenyugodni, mert odahaza nem tanították még

•

őt sem, nemhogy a három nővérét taníttatták volna, mindig azt mondta, ahhoz eleget tanulnak Horgoson, hogy egy tollas zsidónak megfeleljenek, de nekem más volt az elgondolásom, és szövetségem Jánossal, aki minden elsején átadta a szükséges összeget, amit én egy hónap alatt lefizettem. Pár év múlva a másik kislányok is kikerültek az általános iskolából, Szabadkára jártak naponta vonaton. Olga és boldogult Böském egy osztályba jártak, de már év közben elhelyeztük privát háznál, míg később Szegeden voltak intézetben.

Közben azonban azzal jött János, hogy ő segített, hogy házhoz jussak, most rajtam a sor, szabadítsam őt meg egy nagy tehertől, ami egy földbirtokból áll. Ez körülbelül az 1911. évben történt. Ugyanis János jótállt Berényi Ferencért, egy tanyai földművelőért, hogy az vehessen egy cséplőgépet, melyet Singer sógorom közvetített. Természetesen a jótállás is azért történt, hogy sógorunk az üzletet megcsinálhassa. Később Berényi nem fizetett, és a földjét, tanyáját átadta Jánosnak, hogy eleget tegyen helyette a gyárnál. János nem ismerte sem a földet, sem a tanyát, és ez nagy teher volt neki, és arra kért, vegyük át a birtokot, majd letörlesztjük azt is, de ő szabadulni akar tőle. Mi sem ismertük a birtokot, a vételbe beleegyedtünk, és csak azután néztük meg. Egy elhanyagolt tanyaépület volt tíz kataszteri hold földterülettel. Búzával és kapásveteménnyel bevetve, de a föld szikes volt, és az egész elhanyagolt állapotban volt. Mindig szerettem a földet, és a szülői háztól magammal hoztam némi hozzáértést is, azonnal hozzáláttam a munkálatokhoz. Először egy horgosi ismerős családot vittem ki, akik mint feles részesek vállalták a munkát és az aprójószág-nevelést. János segítségével már tehenünk volt, lovakat vásároltunk, és mindazt, amire szükségünk volt. Még a nyár folyamán a tanyaához építettem egy szobát, konyhát és teraszt. Ha vasárnap délután kimentünk Józsival és gyerekeimmel, volt egy rendesen berendezett lakásunk. Minthogy Józsim nem szerette a földet, nem is törődött vele, a vasárnap délutánon kívül soha nem ment megnézni. Mindent elköttem, hogy megszeresse a kis birtokot: ősszel a felesel és napszámosokkal, mikor más munka már nem volt, a lakásunk előtt a szikes földet hetven centi mélyen kihordattam, és a horgosi Kálváriától kocsisokkal homokot fuvaroztattam bele,

ami a szőlőültetéshez megfelelt. Tavasszal gyökeres csemegegye szőlővel ültettem be a kertet. Következő tavasszal az udvaron, amelyet már kétméteres drótháló kerítés vett körül, megkezdtem a gyümölcsfák részére a gödrök kiásását, és a mintegy holdnyi föld udvar lett; minden nyolc méterre különböző gyümölcsfát ültettem, a termőföldet ugyancsak Horgosról fuvaroztattam a martonosi határba, mert a kis földbirtok ott volt. Boldog voltam, mert Józsim szabad kezett adott a gazdálkodáshoz. Volt elég kellemetlenségem természetesen, voltak olyan munkák, melyeket nem értettem vagy nem jól végeztem, de erről odahaza nem beszéltem. Tudtam, hogy a feles meglop, elküldtem, mire Józsim kijött, már másik feles volt. Csak akkor tudta meg, mi minden történt az elmúlt héten. A kellemetlenségek nem szegték kedvemet, szívesen ültem kocsira a három kislányommal, hogy megnézzem, mi történik a tanyán.

Másként állt ez boldogult Józsimmal! Ő sohasem szerette a gazdálkodást, és engem valóban elvont az üzlettől, ami nagy hátrány volt. Elhatározta, hogy eladja a kis birtokot, de erről nekem még említést sem tett. Már négyszer arattunk, és a körülmények már megengedték, hogy az eladással ne siessünk, esetleg rossz termés esetén megvan az előző évi búza-, kukoricatermés, ami nagy jelentőséggel bír egy gazdaságban. Ezerkilencszáztizenhárom nyarán már csak napok választottak el az aratástól, le kellett a padlást tisztítatni, hogy az új termés elhelyezhető legyen, tehát el kell adni a meglevő búzát is. Józsi kora reggel felszedette zsákokba, és délelőtt kért, hogy menjek át Holczer Jakabhoz, ő már beszélt vele, és adjam át a búzát, Józsim szállította. Míg én ott lekötvem voltam, ő odahaza eladta a kis birtokot. Mikor hazamentem, a szobában találtam a tanyaszomszédot, Bogáromi Jánost és Józsit. Az asztalon a kész szerződéssel, melyet nemcsak Józsi írt alá, de az én nevem is aláírta. Mikor megtudtam, hogy mi történt, azt mondtam, hogy nem egyezek bele az eladásba, és a nevem aláírásáért Józsit följelentem. Természetesen sok-sok sírás, veszekedés, míg bele kellett nyugodnom az eladásba, mert ha feljelentem Józsit, az aláírásért börtönbüntetés jár. Azt pedig nem akartam, hogy a gyerekeim apja olyan helyzetbe kerüljön. Soha többé ki nem mentem a tanyára. Bogáromi arathatott, minden átment a

•

tulajdonába potom hatszázötven koronáért katasztrális holdanként; már 1915-ben, a háború második évében millió volt egy hold föld ára. De nekünk nem volt már eladni való.

1914-ben háború lett, és boldogult Józsinak még 1914-ben be kellett vonulni. Nagyon távol volt tőlünk. Bilstzben volt az ezrede, és ő szegény a háború végéig az összes frontokon megfordult. Először Szerbiában, Albániában, az orosz fronton, végre Itáliában, ahonnan betegen szállították el, mely tizennyolc évig tartott, és halálával ért véget. Az idő alatt nagyon sok megpróbáltatáson mentünk keresztül. Szegény Józsim egyik kórházból a másikba vitték, sokszor hónapokig nem tudtuk, hol van. Egyszer Itáliából kaptam egy levelezőlapot egy őrmestertől a következő szöveggel: „Müller bácsit elszállították egy autón a harctérről, ha majd írni bír, fog jelentkezni.” Vártuk hónapokig, nem jött hír tőle, akkor keresni próbáltuk, Budapestről, Elkánok Szegedről, Szabadkáról az ismerősök és a vöröskereszt által, mindhiába, nem tudták megtalálni, míg végre majdnem egy év után a komáromi kórházból jött sürgöny, hogy oda szállították, azonnal csomagoltam és odautaztam. Mikor a kórházban végigjártam a szobákat, nem találtam Józsimat, mert ő aludt, nem látott, én pedig nem ismertem fel.

A viszontlátás rettenetes volt, elmesélte, hogy a hosszú idő alatt vonatozott, egy betegszállító vonat kocsiában feküdtek, és a kocsikat tolták egyik állomásról a másikra, egész Ausztriát beutazták, sehol nem volt lehetőség egy levelezőlap megírására, míg Komáromban ki nem tették. Első látogatásom alkalmával nem bírtam elszállítani rossz állapota miatt, csak mikor másodszer látogattam meg, magammal hoztam már egy bizonylatot, hogy Szegeden, a katonakórházban felveszik, az ezredorvos aláírta. Az ezredorvos Kun Izidor volt, Józsim unokaöccse.

Akkor az nagy szerencse volt a részünkre, mert Józsit Szegeden jó kezek közt tudtuk, és reméltük, hogy nem kerül ki még egyszer a frontra, ha oly leromlott állapotban szállítottam a szegedi kórházba, hogy az életéért imádkoztunk.

Mire újra emberi alakot nyert, Makóra került üdülőbe, ott már fél évig volt, mikor képes volt hazajárni néha, de csak azzal a feltétellel, ha

a kórháznak visz valami élelmet. Akkor már rém drága volt minden, és legalább egy métermázsza babot kellett egyszerre vinni a két korona fejében, amit én odahaza kilogrammként tíz koronáért vásároltam össze, de csak ha volt lehetőség, hogy hazajöjjen, az áldozat sohasem volt nagy. Abban az időben már letörlesztettem a tartozásainkat, sőt Szegeden a Müller Bankban már olyan nagy összeg pénzünk volt, hogy valaha még álmodni sem merésztünk volna ilyen összegről. Már mind a három kislány nagylány lett, a háború hosszú évekgig tartott, mind a három odahaza volt már. Az üzlet lassan kiürült, utánpótlás nem volt, hiába utaztam gyakran Budapestre, sőt Bécsbe is, ott a Hotel Habsburgban volt a feketepiac, de én nem tudtam olyan árut szerezni, amely elbírta volna a kiadást. Azután jött még a budapesti Áruközpont, amely faluról falura ment, és elrekvirálta az üzletekben feltalálható készletet. Rőfősáruból csak az maradhatott meg, ami tíz dekánál nem volt több egy méter. Ez csak az organtin és a pipi volt, amit nemigen használtak. A konfekcionált áruból az maradt meg, amely egy tucatot már nem alkotott. Így bizony kifosztva üres lett az üzlet. De mint rendszerint a Teremtő mindig segített egy kicsit (ha nem is éppen az egyenes úton!), mikor megjöttek a rekvirálók Szegedről, a vezetőjük Wagner volt, akkor a leghíresebb, legnagyobb szegedi kereskedő. Megbotránkozott, hogy az üzlet nem lett inventálva, holott ő jelentette a községi főjegyzőnek, adja értékére a kereskedőknek, hogy jönni fognak, minden áru felmérve és olvasva a darabszám, hogy az átvétel gyorsan menjen. Természetesen ez arra is jó volt, hogy a kereskedő tartalékolhasson lehetőség szerint. Hegedűs János főjegyző be is jelentette néhány kereskedőnél utasítás szerint, de sajnos nekem nem jelentette, így a kirendeltség váratlanul jött. Mikor erről Wagner meggyőződött, azt mondta, először a többi üzletben végzik az átvételt, és utoljára jönnek vissza hozzám, addig végeztessenem a felmérést. Én a társaságot meghívtam, hogy ha a dolgukat végezték, jöjjenek el egy teára. El is jöttek, és vonatindulásig nagyon jól érezték magukat. De én is, mert távollétük alatt az egész áru egy része kiment az üzletből, ami napi cikk volt vagy egész vég. Nálunk volt éppen egy helyes hadnagy, Spukler, aki csak úgy dobálta a végárut, amely Flóránál, a mi fürdőszobánkban talált menedéket.

•

Sőt az átvételnél maga Wagner is, ha egy jobb végáru került a kezébe, azt mondta, tegyem el a lányaim részére, mert ilyesmi hamarosan nem lesz a kereskedelemben. De ő tévedett! Egyszer, nem sokkal a rekvirálás után volt János bátyám, hogy mernék-e egy nagyobb üzletben részt venni. Persze vállalkoztam! Elmondta, hogy ő minden nap együtt kártyázik egy társasággal, egy ügyvéd van köztük. Ez az ügyvéd tudta, hogy János egyik húga falusi kereskedő, a férje katona, három leánnyal vergődik falun. Természetesen azt boldogult János elbeszélte már előbb. Ez az ügyvéd János figyelmét felhívta, hogy van egy csödtömeg Sándorfalván, amely 1912-ben, tehát háború előtt került csődbe, tizennyolcezer korona tartozás terheli a két üzletet, és ha János akarja, ő hozzásegít, hogy az árverésen én legyek a legtöbbet ígérő, és még azzal is hozzásegít, ideadja a leltárt, nézzem át, használhatók-e az áruk, milyen a becslés, Jánosnak pedig odaadja a kulcsokat, hogy meggyőződhessen még árverés előtt, hogy az áru milyen állapotban van. Ajánlotta egyben, hogy azokkal az árverési hiénákkal Jánosnak meg kell egyezni, hogy ne vegyenek részt az árverésen. Emmával János Sándorfalvára ment, megnézték a raktarakat, és bámulatba estek nemcsak az első rendű minőség miatt, de a sokasága miatt is. Mikor én az inventárt átnéztem, csak kértem a Teremtőt, hogy segítsen ehhez az üzlethez. Ez hamarosan meg is történt. János deponálta árverés előtt a tizennyolcezer koronát, és kaptak kártérítést a hiénák is, mert nem árvereztek, az ügyvéd is a pénzen kívül egy ruhára való angol szövetet és egy nagy selyemkendőt a zongoráját letakarni. Mi pedig hozzáfogtunk hazaszállítani az árut Sándorfalváról Horgosra. Hónapokig kocsikáztam hetenként kétszer, olykor két kocsival mentem, de nemcsak az áru sokasága, de a legtöbbje olyan minőségű volt, amilyent Horgoson nem ismertünk. Szegedről jöttek ki a kereskedők, a férfiszabók, mert bélésáru már rég nem volt kapható, nálam pedig végszámra volt, fekete klott is, ami még a cukornál is keresettebb volt, még azt is lehetett végszámra találni. Az a szerencsétlen kereskedő már nem nézte, mit vesz, amit kapott hitelbe; így történt például, hogy egész kocsi férfikalapot hoztam haza, vagy egy kocsi selyempaplant. Egyszer boldogult Jánossal kijött egy kereskedő szintén vásárolni. János és a lányok bent voltak a

szobában, én és Blau az üzletben tárgyaltunk. Azt mondja a kereskedő rámutatva egy sor cibelinre, ha ezt, amit itt látunk, ideadja nekem, én ötvenezer koronát fizetek érte azonnal. Istenem, én a rengeteg áruért csak tizennyolcat fizettem! Megkérdezem a bátyámat, mit tegyek. Azt mondta János, add oda! A három lányodnak bankba teszel hozománynak öt-ötezer koronát, és még volt ötezer adósság a házra táblázva: azt kifizeted, lesz még pénzed az üzlethez, és nem tartozol. Már ingadoztam, mikor Maca megszólal, János bácsi, adjon nekem kölcsön annyi pénzt, én megveszem anyuskától, és ha eladom, visszafizetem a tartozásom. Természetesen nem adtam az árut Blaunak, és bizony jó néhány százezer koronát árultunk ki a tél folyamán. A hosszú kereskedési pályán ez volt a legszerencsésebb üzlet, amely hozzásegített leányaim könnyebb neveltetéséhez és férjhez adásához. Annyi részvényem volt, hogy egy fejkendőt alig lehetett összefogni, ebben ötven darab budapesti részvény is volt, amit Imre vejemmel együtt vettem. De mi az összes részvénynek egy fillér hasznát sem vettük, mert Szegeden mind elveszett. Nem jártam másként azzal a négyszázezer koronával sem, amit az üzletben árultunk. Ross Józsi minden héten becsempészett Szegedre, hogy Jánosék helyezték el a Müller Bankban, természetesen a széf kulcsa Jánosnál volt.

Mikor szükségessé vált, hogy drága Margitom férjhez adásához az ígért százezer koronát megkapjam a banktól, alig-alig futotta, a többi lebélyegzett román pénz volt. Ez az időszak már nagy megpróbáltatásokkal járt.

Bekövetkezett a szerb megszállás, legalább mi azt hittük, hogy ez ideiglenes lesz, azonban csakhamar tudnunk kellett, hogy tévedtünk. Mikor a szerb hadsereg Horgost elérte, mi boldogult urammal és három lányommal együtt Szegeden voltunk. Telefonice jelentették, hogy dobszóval hirdették, hogy aki esti nyolc óráig nem tér vissza az elfoglalt területre, az nem jöhet vissza engedély nélkül. Józsim és én azonnal hazasiertünk, de a három lányunk a német nevelőnővel együtt János bátyámnál maradt. Hazaérve házunk előtt három ágyút találtunk felállítva: egy Szeged felé irányítva, egy Szabadka felé és egy a vasút irányába. Kanizsa és Martonos szomszéd városok

•

már szintén el voltak foglalva. Megrendülve a bizonytalanságtól lopakodtunk a házukba, ahol csak a személyzet várt ránk. Az egész éjszakát átvirrasztottuk, mert a szomszéd szerb borbély volt, Bacskulin, ahol a tisztok mulattak és folyton lövöldöztek. Hétfőn félve nyitottunk üzletet, az uramnak mindjárt jelentkezni kellett a községházán. Továbbment minden a régi kerékvágásban, csak mindjárt az első nap kihirdették, hogy az összes fehér pénz, amely a háború alatt érvénytelenné vált, többé megszűnt forgópénz lenni. Így érvényét veszítve csak a régi koronának volt értéke. Minket rettenetes veszteség ért, hiszen már régtől tudtuk ugyan, hogy a háború után a fehér pénz megszűnik érték lenni, de nekünk az üzletben el kellett fogadni utolsó napig, míg a megszállás be nem következett, mert a jó pénzből alig volt valami forgalomban. A veszteségünk érzékeny volt. Jó szerencse volt, hogy nem sokkal a megszállás előtt, Szegeden levő házat megvettük Laci sógoromtól és Ninuska nővéremtől. Ez egy tekintélyes vagyontárgy volt; körülbelül száznolcvanezer korona volt a vételár, de mire tisztán jött a nevünkre, sokkal többre jött, mert meg volt terhelve. Közben a leányaink szegedi tartózkodása is sokba jött. Béreltünk a részükre egy külön lakást, és az étkezéshez is a szükséges tiltott úton kellett bejuttatni. Közben a szerb hatóság sem volt tétlen: elrendelte, hogy a koronapénzt is le kell bélyegezni, a nem bélyeges korona értékét veszti. Ekkor a bélyegezésnél ötven százalékot vontak be. Ismét nagy készpénzvesztés ért. 1919-ben leányaim hazajöttek hatósági engedéllyel. Rövid otthonlét után Margit valamelyest szerencse folytán visszament Szegedre, és az egész telet ott töltötte. Így történt azután, hogy János bátyám házában megismerkedett férjével, Sebők Sándorral, akit mi szülők nem ismerünk. Egy napon csempészáton kaptam egy pár soros cédulát, hogy azonnal jöjjen Szegedre, mert ott van egy fiú (akkor harmincnégy éves volt), aki tetszik neki, és szeretné, ha megismerném. Természetesen csak úgy lehetett mennem, ha egy detektívet megfizettem, aki a határra elvitt, és megvárta míg vissza nem jövök.

Már tizenkét órákor porosan, rendetlen öltözetben a társaságban voltam, de összesen csak egy óra volt engedélyezve, és ehhez kellett magam tartani. Éppen az eljegyzési ebédhez érkeztem. Annyi időnk

volt csak, hogy boldognak láttam Margitomat és leendő vejemet, akivel megbeszéltem, hogy a horgosi háztűznézését elintézem, és majd együtt hazajönnek. Megindult újra minden lehetőség kihasználása, hogy Margit kelengyjét Szegedre juttassam a határon át. Végre az is ott volt nagy áldozatok árán, de az ágyneműjét nem lehetett elrejtetni, nem is jutott át időben. Közben sikerült kieszközölnöm, hogy leendő vejem Horgosra jött két napra, és így megismerhette őt boldogult Józsim és a testvérek, Olgám és boldogult Böském is. Ekkor már az esküvő napja is el lett határozva, amelyre nem engedélyezték, hogy a vőlegény hozzátartozóiból egyetlen személy átjöhessen a határon. Így kénytelenek voltunk az esküvőt Szegeden tartani, viszont nem engedték meg, hogy boldogult Józsim és Olgám átjöjjenek az esküvőre. Így csak én és boldogult Böském voltunk az esküvőn. Bármily boldognak láttam a fiatal párt, az én fájdalommal alig volt elviselhető. Az én drágaságom elment egy előttem teljesen ismeretlen emberrel, aki azonban János bátyám régi ismerőse volt. Már várták a drága unokámat, mikor sikerült az ágyneműt hozzájuk juttatni rettenetes áldozat árán.

Nem sokkal később sikerült átjutnom Szegedre, hogy megnézzem a házunkat, és a lakókat felkeressem. Rettenetes állapotban láttam viszont a házat. A hosszú folyosó ablaküvegeit eladták, a farészeket feltüzelték. A padlás gyalult deszkával volt bedeszkázva tarhonyaszárítás céljából; azt is felszedték és eladták, valamint a pincében levő drága felszerelési tárgyakat is eladták. Kétségbeesve mentem a bátyámhoz, és kértem, hogy a határ elválaszt minket Szegedtől, tegyék meg, hogy olykor nézzenek át a házhoz, ami tőlük ötpercnnyire volt, a Maros utca 11. szám alatt. Ők ekkor még a Kazinczy utca sarkán lévő házukban laktak. Ők nem vállalkoztak erre, de ad egy jó tanácsot, itt van dr. Müller Manó ügyvéd, az vállalja majd a ház gondnokságát, őt bízom meg. Fél óra leforgása alatt már alá is írtam a megbízatást János tanácsára. Az ügyvéd, aki melleleg megjegyezve rokon is volt, biztosított, hogy a legjobb tudása szerint képviseli az érdekünket. Alig telt el pár hét, értesítést kaptunk, hogy a törvény értelmében a házbért hatszorosára emelte, azonban az egyik utcai lakás tulajdonosa felmondott, nem fogadta el az emelt bért, de ő ezt

•

már ki is adta egy tábornoknak az emelt ár mellett. Természetesen nagy volt az örömünk. De csakhamar jött az ügyvéd úrnak a második levele... de... a tábornok követeli, hogy a falépcsőzetet cseréljük ki, a folyosó ablakait ismét vegyük rendbe, festessük ki a lakást stb., stb. Ez annyiba kerülne, hogy a ház nem ér annyit, de neki van a házra egy vevője, aki nyolcszázezer koronát hajlandó a házért fizetni. Nekünk fogalmunk sem volt, mit jelent ilyen összeg, azonnal írtam Jánosnak, és megírtam az ajánlatot. János azonnal írt, hogy azt nem, mert neki van egy vevője a házra, a Német András kocsmáros, aki másfél millió koronát ad a házért. Természetesen boldogan beleegyeztünk az eladásba, és azonnal megbíztuk boldogult Sándorunkat, hogy az összegért Budapesten bárhol vegyen egy villát, melyben két lakás van, ahol két család otthont lel. Sajnos ebből semmi sem lett! János a ház értékét felvette, de drága Sándorom többszöri felszólítására még egy foglalóra valót sem adott neki, hanem felhasználta a saját céljára, befektette az őszi borvásárlásra. Mire visszakaptuk, Margitkéék egy udvari lakást kaptak érte, és az én drága Gyurikám, egy Merklin játékot, mi pedig egy nagyon fájó emléket, hogy egyszer volt...

Közben nagy változás történt a pénzpiacon! A koronát most már szerb dinárra cserélték ki, mégpedig minden lebélyegzett négyszáz koronáért száz dinárt adtak, de még azt sem mindenkor kaptuk, mert azt mondták, a korona bélyegzése hamis, így értékét veszítette. De ennél a műveletnél már kevesebb veszteség ért, mert már volt néhány ismerős, aki túladott a hamisnak selejtezett bankókon. Ebben az időben csapatostól jöttek át Magyarországról a vásárlók Horgosra, hogy cérnától kezdve minden kapható árut felvásároljanak. Magyarországra nem került olyan országból áru, Jugoszláviába dőlt az áru. Társaságok alakultak Horgoson, és hetenként kétszer is megfordultak Triesztben, amely akkor még Jugoszláviához tartozott. Naponta kocsin ültem, hogy Zentáról hozzak árut. Még be sem kellett az üzletbe vinni az árut, már egy másik kocsira rakódott, amely továbbvitte. Másnap már Szabadkán voltam, és olyan nap is volt, amikor Zentán és Szabadkán is voltam, csak kocsit és kocsit cseréltem, és minthogy Zenta–Horgos harmincöt kilométer, Szabadka–Horgos huszonöt kilométer, volt olyan nap is, mikor

százhusz kilométert kocsikáztam, igaz, hogy nem sok, és az is tény, hogy a nap ekkor éjféle két órakor kezdődött. Rövid ideig tartott, de akkor óriási kereseti lehetőség volt. A városparancsnoktól mindenkor engedélyt kaptunk, hogy bármely időben elhagyhattuk a falut, és visszatérhettünk az otthonunkba.

A határőrség tisztjei naponta Horgoson voltak, és minden éjszakát a Müller-ház vendéghálójában töltöttek. Minthogy szálloda Horgoson nem volt, a községnek kellett gondoskodni az elhelyezésükről, későn jöttek, korán mentek, rendszerint a személyzet fogadta őket, és az is búcsúzott tőlük. Mi gyermekeinkkel a ház másik oldalán rég aludtunk az érkezésüknél, és még aludtunk, mikor „Isten áldja meg!” nélkül továbbálltak. Az én feladatom annyi volt, hogy naponta tiszta ágyneműt húzattam az érkezőknek. Sokszor a községháztól valamelyik hivatalnok jöttmentnek is kellett éjszakai szállás, és a Hegedűs főjegyző rosszindulata folytán mi voltunk kijelölve vendégfogadásra, mert nekünk volt legnagyobb lakásunk; de nem egyszer már el volt foglalva a szoba egy másik emberrel.

Egy este későn kopogtak be, hogy egy őrnagynak szállás kell, de hiába, már el voltak a szobák foglalva. Másnap reggel, mikor boldogult Józsim az üzletet kinyitotta, arra sétált az őrnagy, és azt mondta: „Ha elvégezte az üzleti dolgát, menjen a községházára és őt keresse.” Ez meg is történt; reggeli után Józsim felment és jelentkezett. Kilenc órakor még nem jött haza, félni kezdtem, és elküldtem az egyik segédet, nézze meg, hol van az uram. Azzal jött vissza, hogy egy irodaszobában ül a díványon, és beszélget az őrnaggyal nyitott ajtó mellett. Erre én megnyugodtam, de csakhamar jött egy rendőr, hogy én is menjek a községházára. Mikor felmentem, az uram mellett helyet kínált meg az őrnagy, és csakhamar a tárgyra tért. „Kik azok Horgoson, akik sverceléssel foglalkoznak?” – volt a kérdés. Tudatában annak, hogy nehéz helyzetbe kerültem, azt feleltem, én nem ismerem azokat, akik a határon jönnek-mennek, mert mi nem járunk át. Ismételt kérdésére is csak azt válaszoltam, hogy én nem tudom, ki foglalkozik sverceléssel, és semmi körülmény közt nem akartam árulója lenni a horgosi népnek, habár sokat elárulhattam volna, de azt is tudtam, hogy azért az ember az életével fizet.

●

Az őrnagy már tizedszer is feltette a kérdést, de mindig ugyanazt a választ kapta. Megszólal a szobában egy kereskedő felesége, aki nemrég költözött Horgosra, és azt mondta: „Őrnagy úr! Én, aki nemrég jöttem Horgosra lakni, hányat tudtam megnevezni, ő, aki itt született, még egyet sem akar elárulni?” Erre az őrnagy odajött a közvetlen közelembé és kérdezte: „Madam, csakugyan nem tud?” „Nem!!!” Erre olyan ütést kaptam az arcomra, hogy a díványra hanyatlottam, és olyant sikoltottam, hogy odahaza meghallották a gyermekeim. Boldogult Józsim már az én kihallgatásom alatt a szoba ajtaján kívül, a folyosón állt, mikor a sikolyomat hallotta, berohant a szobába, félrelökte a katonákat, és olyat ütött az őrnagy mellébe, hogy az az íróasztalig tántorodott vissza; de akkor szegény Józsim a katonákhoz lökte, hogy verjék meg és zárják le. Ekkor már tizenkét óra volt. Elkezdett kérdezni, hogy melyik tisztekkal játszunk össze, mert neki tudomása van arról, hogy minden határőrtiszt nálunk alszik. Ha nem játszunk össze, mért jönnének éppen hozzánk? De mi kémek vagyunk. Rámutattam, hogy az éjjel ő is a rendőrrel a mi ablakunkon kopogott be, de a lakás már foglalt volt, pedig ő sem ismer bennünket, és az íróasztalán lévő üres edény a mai reggelijétől szintén a mi házunkból való, sőt ön visszaküldte nekem a reggelitől a kalácsot, és vajas kenyeret kért helyette. Talán a jó ismeretségünk alapján? Mikor mindezt ráolvastam, azt mondtam, addig egy szót sem szólok, míg Józsim mellettem nem lesz. Ekkor felhozatta a zárkából az uram. Kért, hogy a történekről senkinek ne szóljunk, és a jegyzőkönyvet széttepte.

Természetesen mikor hazamentünk, jöttek a sajnálkozók, elsőnek a Virág István főtisztelendő és a többi, de én hetekig véraláfutásos arccal jártam. Ekkor elhatároztuk az urammal, hogy az üzletet egész kicsire fejlesztjük vissza. Úgy is volt, leginkább a virágkészítéssel foglalkoztam Böském segítségével, és jövedelmezőség szempontjából felért a legjobb cikkel. Ekkor már Olga is férjhez ment, és mi ketten boldogult drága Böskémmel úgy kifejlesztettük a virágüzletet, hogy az már nem csak két személyt igényelt. Háború után sem Szegeden, sem Újvidéken a virággyárok nem dolgoztak, és mi szállítottuk az egész környéknek az árut. Újvidékre a Beck gyárnak ládászamra

szállítottuk a nefelejcsset, mert olcsóbban tudtuk előállítani az üzleti személyzet segítségével, mint a gyári munkásnőkkel. Drága Böském fantáziája kiapadhatatlan volt, úgyhogy később Szabadkára is a kis viasz mellesokrokat és a koszorúleány-koszorút mi szállítottunk. Mikor az üzletet végleg megszüntettük, akkor már drága boldogult Böském is asszony volt, én megtanítottam az egyik kereskedőt (Pál Jánosné) a virág készítésére, ötezer dinárt fizetett érte, és a pár stancniért és maradékért tízezer dinárt fizetett, úgyhogy a virágüzlet, amit magunk teremtettünk meg, nagyon szépen hozott. Ebben az időben boldogult Józsim mind betegebb lett, és mikor rá tudtam beszélni, belenyugodott, hogy lakást változtatunk, a ház másik oldalába költözünk, ahol én egy megfelelő lakást alakítok, berendezek, és oda költözünk le. Úgy is történt: átalakítottam, új ajtókat, padozatot letettem, egy kis hallt és konyhát építettem, a fürdőszobát csempéztettem és újra berendeztem. A vízellátás megvolt, mert az artézi kút az udvarunkban volt, a hajdani malom maradványa, melyet még drága boldogult apám építtetett. A két drága unokámnak külön bejárattú szobája volt, és a fürdőszobába is külön bejáratuk volt. A boldogult Józsim csak akkor nézte meg, mikor teljesen kész volt. Természetesen, hogy mennyibe került, arról sejtelve sem volt. Leköltöztünk, de boldogult Józsi már nem járt fel az üzletbe az előrehaladott betegsége miatt. 1931. január elsején már én sem dolgoztam. Az üzletet a hozzá tartozó lakással kiadtam Herédi Bandinak évi tizennyolcezer dinárért, azonkívül a Bata cég nyolcezer, a posta nyolcezer, a szabóüzlet és -lakás nyolcezer, Sóti cukrász hatezer dinárt fizetett évente, ebből mi bőségesen megéltünk. Az üzlet végkiárúsításánál elég tekintélyes összeg jött össze. Kérleltem Józsim, hogy vegyünk Újvidéken egy házat, mert ott Olgáék négyezer dinárt fizettek havonta, és így könnyítünk helyzetükön. Ez csakhamar meg is történt, a vétel, a ház ára ugyancsak száznegyvenezer dinár volt, de ügyvéd, közvetítő, átírás stb., stb. a kiadás száznyolcvanezer dinárra emelkedett, a ház a Njegoševa utca 24. számú volt, három percre a főtértől. Volt benne még egy kétszobás udvari lakás, melynek jövedelmét szintén Olgáéknak juttattuk. Most már más dolgunk nem volt, mint élni. Elutaztunk Budapestre, ott állandó kezelője

•

volt boldogult uramnak dr. Sivó professzor, onnan Szombathelyre, ha megengedte Józsim egészségi állapota, de gyakran én utaztam fel, míg Józsim Budapesten maradt. Sokszor hónapokig voltunk hazulról távol. Természetesen Józsim Sivó doktor gyógykezelt. Így ment ez évekig, míg Józsim utazni képes volt, de mikor állandó fekvőbeteg lett, állandóan mellette voltam és ápoltam; mindent megtettem, ami emberileg lehetséges volt, hogy megkönnyítsem szenvedését. Szegedről, Szabadkáról jött hozzá specialista, míg végre a rettenetes szenvedéstől megváltotta a halál 1937. május 2-án.

Ettől kezdve az életem hányatott volt. Hol egyik, hol a másik gyerekemnél voltam. Olyankor a ház elhagyottan Natára volt bízva, aki szabadon tett-vett, amit akart, míg 1939-ben Horgos mint határ menti község egészen háborús készülődéssel foglalkozott. Egy vasárnap délután boldogult Gábor vejem felkeresett, és kijelentette, hogy nem maradhatok tovább Horgoson, mert a háború minden percben megkezdődhet, és a határon nagyon veszélyes lesz a helyzet. A következő vasárnapra legyenek készen összepakolva, ő kamionokkal értem jön, és mindent elszállít Újvidékre. Közben oda kell mennem, hogy lakást béreljek. Szétdobáltam rengeteg értéket! Egy első rendű zongorám eladtam hatezer dinárért, egy hálószobát kétezer dinárért hitelre stb., stb., és így mindent, mindent elfecséreltem, csak azt tartottam meg, ami egy kétszobás összkomfortos lakás tökéletességéhez szükséges. Valóban a másik vasárnap már elköltöztem Horgosról, otthagytam mindent, ami nekem drága és ami nekem kedves volt, virágoskertet és temetőt. Ismét nagy változáson ment át az életem.

Nagyon szép összkomfortos, kétszobás lakásom volt az Arse Todorović utca 24. alatt, hárompercnyire Olgáéktól (Njegoševa 24.). Sacikám az iskolából haza nem ment, egyenesen hozzám jött, amiért gyakran kapott szemrehányást az anyjától, hogy elmegy a kapujuk előtt, és nem megy be, otthon volt nálam. Lassankint áthozta a könyveit, a könyvvállványt, és gyakran az éjszakát is ott töltötte. Délutánonként odajött a barátja, Matyi, és állandóan franciául és angolul olvastak fel egymásnak, vagy beszélgettek idegen nyelven. Nekem egy ügyes fiatal leány volt a mindenesem, aki főzött is és a háztartási munkát is végezte,

kivéve a mosást és vasalást. Gyakran mentem kártyázni, és hozzám még gyakrabban jöttek, mert az egész udvart kertté alakítottam, és szép nagy teraszom is volt. Újvidékről elutaztam gyakran hónapokra, míg be nem következett a magyar megszállás.

Ez 1941. január 20-án volt. Boldogult Gábor svecsárnapja volt.* Elmentem a Dornstadt cukrászdába a tortáért, melyet az ünnepi vacsorához rendeltem. A cukrászda tele volt tisztekkel, a sapkájuk mellett a jellegzetes kakastollal, ezek már tárgyalták az eseményeket. Az estély nagyon szomorú volt, valamennyien éreztük, hogy nagy események előtt állunk. Reggelre kint voltak a plakátok; a sok rosszból csak azt emelem ki, hogy aki nem született a Bánátban vagy Bácskában, annak három nap alatt el kell hagyni a megszállt területet a családjával együtt, és fejenként harminc kiló poggyászt vihetnek magukkal a vagyonukból. Gábor likai volt, tehát a gyermekeimnek és unokáimnak menni kellett. Az első napot sírással töltöttük, tanácstalanul, boldogult Gábor lótot-futott ismerőseihez, de mentséget nem talált. Közben elszállásolták a tiszteket. A gyerekeimhez is szállásoltak egy csendőr főhadnagyot. Gábor kijelentette, hogy ő nem tűr a házban magyar tisztet, csináljak vele, amit akarok. Hiába kérleltem őt, már a tiszt holmija a hálószobában volt, a boldogult hajthatatlan volt. Megérkezett a főhadnagy, Olgával én a kapuhoz elébe mentem, mindketten kisírt szemmel. Kértem, hogy ne foglalja el ezt a lakást, az egy szoba helyett felajánlottam az én teljes lakásomat, mert itt rettenetes a helyzet. Ő előbb vonakodott, mert a legénysége a szomszéd iskolában van elhelyezve. Addig kérleltem, míg a hárompercnyire levő lakásom megnézésére ráállt, és természetesen azután már hozzájárult a cseréhez. Mikor az én lakásomban voltunk, megkérdezett, miért van úgy kisírva a szemünk. Talán nem szeretjük a magyarokat? Elmondtam, hogy a gyerekeimnek három nap alatt el kell hagyni az országot, harminc kilogramm ingóságot vihetnek magukkal, a bizonytalanságba menni, holott a vejem tizennégy évig volt szegedi lakos, és még mindig nincs is ott törülve. „Megvan-e

* Az önéletíró emlékezete itt két ünnepi eseményt moshatott össze: az 1941. január 20-ai házi védszentnapot („svecsárnap”) és a pravoszláv húsvétot 1941 áprilisában.

erről a bizonyítvány?” – kérdezte. Vagy az iratás megvan-e erről? De bizony nem volt semmi! Ekkor kérdezte, hát hol dolgozott. Kérte a címet, és ígéretet tett, hogy ő másnap autóval Szegedre utazik, és ha hívják is Gábort bárhova, ne jelentkezzen. Másnap Szegedről kaptam a sürgönnyt, hogy minden rendben van! Hogy mibe került, az mellékes. Átadtam az egész lakás kulcsát, még a fehérneműszekrénynek a kulcsát is avval, hogy érezze magát otthon, és szabadon rendelkezzen minden fölött. Jó barátok lettünk; később kért, hogy a fiatal feleségét elhozhassa, mert csak pár hónap előtt házasodtak össze, ide hívná, ha én is hozzájárulok. Természetesen később az asszony is járt hozzánk. Olgával tegező viszonyban voltak, és mikor elhagyták Újvidéket, egy értékes kristályt kaptam tőlük egy szép virágcsokorral, és még hosszú ideig levelet váltottam velük.

Ők elmentek, de én nem mehettem vissza a lakásomba, mert Csűrös alezredes reflektált a lakásra, aki egyszer meglátogatta őket, és megtetszett neki a helyzet. A kulcsokat Csűrösnek kellett kézbesítenünk. Pár nappal később hívatott, hogy jelentse a változást. Tudomásul vettem, és mikor azt kérdezte, mit fog fizetni, azt válaszoltam, hogy én a lakásom három hónapra előre kifizettem, tehát ő nem tartozik fizetni. Pár nap után újra hívatott, hogy a szemetes sem fogadta el a pénzt; azt mondtam, hogy az is előre ki van fizetve. Azután pár hétre csend állt be. Haza nem mentem, míg ismét hívatott az alezredes. Ez az ember volt akkor Novi Sadon az élet és halál ura, erről híres volt! Mikor a hívás után átmentem, azt mondta: „Ezt a kényelmet és szíves látást nem fogadhatja el viszonzás nélkül, mit tehet ő neked? Mit óhajtok?” Azonnal volt mit kérnem! Már nagyon régen voltak a gyerekeim itthon Budapestről, kérem azoknak az engedélyt, hogy hazajöhessenek. Ő, az semmi – mondta ő –, holnap hozom az engedélyt. De másnap bizony nem hozhatta, mert a Bajor tábornok nem engedélyezte. Akkor újra kérdezte, mit tehet. Azt mondtam, akkor szerezzen engedélyt, én mehessek Budapestre a gyerekeimhez. Arra kért, hogy azonnal szerezsek egy orvosi bizonyítványt, és adjam át neki. Kérem, én nem kaphatok egészséges létemre hamis bizonyítványt. „Nem baj, majd meglesz!” – és Csűrös szerezte be a bizonyítványt, amelynek segélyével az adataim felvette, hogy

gyógykezelés miatt Budapestre megyek Tišma Aleksandar kísérete mellett bizonytalan időre. Ezt az engedélyt Bajor tábornok is aláírta. Mielőtt elutaztam, úgy egyeztünk meg, hogy ő írni fog, mikorra legyek itthon, hogy a kulcsaimat átadhassa, és többé senkinek ne adjam az otthonom. Úgy is volt; a búcsú szívélyes volt. Természetesen a házbért én pontosan fizettem, és a szeméthordást is.

Nem sokáig tartott a nyugodt, boldog élet! A következő évben megkezdődött a Tisza mentén a nagy tisztogatás. Még csak megkezdték a takarítást, de már Novi Sadon is suttoztak történésekről, és mikor már Zsablyán voltak a tisztogatók, rettegve feküdtünk le, és rettegve keltünk várva ismeretlen sorsunkat. Míg 1942. január 20-án megjelentek a plakátok: három napig senki sem hagyhatja el a lakását, aki az utcára lép, azt lelövik, az ablakredőket leengedve kell tartani, az utcára lesni tilos, egymáshoz menni a házakban szintén tilos. Mindenki otthon tartózkodjon, mert házkutatások lesznek fegyver stb. után. El lehet képzelni, milyen napok voltak azok, mikor bár távolról, de reggeltől estig hallatszottak a lövések, és a legnagyobb tilalom mellett is szárnyra kelt a hír, hogy minden lövésnek emberáldozata van. A holtakat a Dunába dobták. Már az is kiszivárgott, hogy körülvették a várost, és lépésről lépésre szűkül a gyűrű, míg a beltérre nem érnek. A második napon voltak, akik az utcákon halottakat láttak feküdni a havon. Mi a központban laktunk. Gyerekeim, drága unokám a Njegoševa 24. szám alatt, én néhány percnyire az Arse Todorović utca 24. alatt laktam akkor, szívszorongva vártuk a sorsunkat. Drága Olgám az élete veszélyeztetése dacára átjött hozzám egy pillanatra, de nem voltunk képesek szót váltani, csak egymásra néztünk, és már futott haza, én pedig a leánnyal egyedül maradtam otthon. Minden szekrényajtót felnyitottam, minden fiók szabadon állt, vártam a házkutatókat. Harmadik nap, január 23-án (drága boldogult Böském születésnapja) végre egy órakor bejött egy őrmester és két közkatona, az őrmester igen barátságos és figyelmes volt. Az igazolványom kérte, odaadtam azt az engedélyt igazolásul, amit a Bajor tábornok írt alá, mire az őrmester: „Ha önnek ilyen igazolványa van, öt perc alatt itthon lesz a városházából, csak tessék

•

jól felöltözni, huszonkilenc fok hideg van.” A szekrényeket is be lehet csukni, nem kell semmi. Egy posztó télikabátot akartam felvenni, amire ő azt mondta, ha van szőrmebundám, azt vegyem, nagy a hideg. Akkor hatvanöt éves voltam, szót fogadtam, jól felöltöztem és az őrmester kíséretében kiléptem a ház kapuján. Az utcán már várt egy hosszú sor összegyűjtött zsidó, engem is közéjük löktek, és elindítottak egy tér felé, ahol üres kamionok vártak ránk, hogy a Dunához szállítsanak bennünket. Úgy dobáltak fel a kamionba, mint a szemetet, addig míg meg nem telt. Azután le a Dunára. Azon a kamionon emberpárok átölelve egymást, a főrabbit láttam ott, karjai közt szorongatta a tízparancsolat-tekercset, mindenkinek volt talán valakije, én álltam ott egyedül, nem sírtam, még tudtam állni, és vártam a beteljesülést. Mikor kiértünk a Duna-partra, azonnal ötös sorba állítottak bennünket, és lassú léptekkel haladtunk a lék felé, amelyet a Duna jegén vágtak, és amelybe a levetköztetés után az embereket, gyermekeket élve bedobták. Ha azután még volt ereje és életösztöne, hogy visszakapaszkodott, vasvillával visszalökték. Nagy deszkakerítés választotta el az ötös sort a pribékektől. Az oszlop lassan fogyott, és éntőlem lehetett még öt méter a tett színterétől, mikor odagördült egy autó benne néhány civil egyénnel, és leállították a vérengzést. Mi, akik kívül dideregtünk, lehettünk öt-hatszázan, mi megszabadultunk. Csak később tudtuk meg, hogy Fernbach főispán járt el Horthynál ebben az ügyben, de a főispánt is kivégeztette a bíróság a többi bűnösrel együtt, mert napokig túrta a vérengzést. Mikor a szomorú eset bűnöseinek utolsó tárgyalási napjuk volt, Olgámmal elmentünk a tárgyalásra, és jelen voltunk, mikor a tábornoktól lefelé bevezették a bűnösöket, akik összereszkadva könyörögtek az életükért. Mindenkinek volt legalább egy zsidó barátja, aki mentségül szolgált volna. A Dunán mi megmaradtunk reszketve a huszonkilenc fokos hidegtől és a belső irgalomtól álltunk a térdig érő hóban, míg végre Isten tudja hány kakastollas sorakozót kiáltott, és hármásával megindultunk vissza a városba. A nagy tornaterembe jutva este nyolcra megérkeztünk. Míg jöttünk a városba, akik nem bírták zárni a sort, elernyedte öreg szerencsétleneket egyszerűen lelőtték és otthagyták a havon. Láttam,

•

mikor egy szegény öregember elmaradt, és két fiatalember karon fogta, vezette, de még úgy sem bírta zárni a sort; mind a hármukat lelőtték. Mikor a tornaterembe értünk, mindenkinek le kellett ülni a padlóra, és senkinek sem volt szabad kimenni még a sürgős dolgát elintézni sem. Most itt várakoztunk szótlanul, reménytelenül, még végre kettőnként vitték ki az embereket; reszkettünk a félelemtől, hogy mi jöhet még. Csak akkor tudtuk meg, mikor kivittek, hogy újra igazoltattak, és a színházban helyeztek el, ahol már ülni is lehetett, és meleg is volt.

Mikor mindenki a színházban volt, a karzaton megszólalt a megafon: „S köszönetet mondunk a zsidóknak, akik oly szépen viselkedtek, mert mindenki nyugodtan hazatérhet. Csak azért tartottuk eddig vissza önöket, hogy az utcákat megtisztíthassák.” Erre kitört a hisztéria. „Éljen Horthy!” kiáltással sok nő a csendőrökre vetette magát, ölelte, csókolta a megszabadulás örömeiben. Én pedig elindultam egyedül éjjel tíz órakor, 1942. január 23-án Olgáékhoz bejelenteni, hogy a Dunáról visszajöttem; ők azonban azt sem tudták, hogy elvittek, mert a cselédem nem ment megmondani, bár akkor már szabad mozgás volt. Szegény Olgám az izgalomtól merevgörcsöt kapott, alig bírtuk Gáborral ágyba fektetni. Többé a gyönyörű lakásomban nem voltam. Az izgalmat Olgámnál ágyban fekvé pihentem ki pár nap, szombaton, vasárnap és hétfőn. Kedden estefelé azzal lepett meg Sacim, hogy tele van újra a város kakastollas tisztekkel, nem tudni, mi hozta őket vissza. Ő azt ajánlja, hogy az esti vonattal utazzam Budapestre. Kétszer sem kellett mondani! Olga átment a lakásomra, becsomagolta a kofferomat, és én kilenc órakor már utaztam a házban lakó keresztény borbélymester kíséretében Budapestre. Ugyanakkor a vonatban találkoztam barátokkal, ismerősökkel, akik szintén menekültek. Hat órakor reggel bekopogtam a Gébics utcában. Ettől az időtől kezdve felejthetetlen pár boldog év következett a részemre. Pár hónap alatt boldogult Sándor egy édes lakást szerzett a részemre a Visegrádi köz 10. szám alatt, egy földszintes kétszobás összkomfortos lakás volt, még az egész udvar is az enyém volt, amiből gyönyörű virágskert lett. Maca leutazott Novi Sadra, összepakolta Olgáékkal a háztartásom, és útnak indította, hogy új otthont ala-

•

pítsak magamnak, most már ötödször. Nem túlzok! Első Mezőtúr, második Szeged, harmadik Horgos, negyedik Novi Sad és ötödik Budapest. Itt nyugodt és boldog életem volt néhány évig. Szeretett gyermekeim, unokáim, Gyuri és Saci, aki állandó vendégem volt, nagyszámú ismerősük gyakori vendégeim voltak. Boldogult Böském Szombathelyről gyakran jött üzletileg Budapestre, és ha több ideje nem volt, néhány órát nálam töltött. Mindig kedélyes, víg volt, és még az én drága unokám, Sacim is hozzám jött, és beiratkozott az egyetemre.

Odahaza nyelveket tanult, olvasott, és a második évben hivatalt vállalt. Budapesti unokám, Gyuri, ritkán ugyan, de egy-egy éjszakát velem töltött, míg a drága Sándorom meg nem tiltotta. Ezek az évek voltak azok, amelyeket öregségem alatt anyagiakban is mindenkitől függetlenül éltem zavartalanul, boldogan. Horgosról hiánytalanul pontosan megkaptam a házbért, ami bőségesen elég volt, de én akkor is foglalkoztam kézimunkával, ami által bőség volt a házamnál, és csak azt írhatom, hogy egy idős özvegyasszonynak kellemesebb napjai nem lehetnek. Egy délután ajtókopogtatás után belép egy férfi és kijelenti, hogy tíz percem van, amire szükségem van, annyi idő alatt kivihetem a lakásból, mert a lakást hiánytalanul át kell adnom egy kibombázott magyar családnak. Sírtam, könyörögtem, minden hiábavaló volt. Akkor már egyedül laktam, Sacit a szülei hazavitték március 20-án a németek megszállása miatt.

Kidobáltam a konyhaablakon át a kertbe ágyneműt, fehérneműt, de úgy fehérneműből, mint tollból kellett ott hagyni a beköltözőeknek, a tíz perc nagyon gyorsan elmúlt, és én egyedül magam keveset menthettem meg. A lakásom kiigénylője ígérte, hogy olyan családot helyez a lakásomba, akik megbecsülik, gondozzák, én pedig látogassam az otthonom, és győződjek meg arról, hogy minden rendben megy. Csak azután telefonáltam a gyerekeimnek, hogy jöjjenek, hurcoljanak a Gébics utcába, mert kiraktak az utcára. Mindenem ottmaradt, a gyönyörű konyhám, a megrakott éléskamrámmal, egyszóval minden. Azután együtt éltem át a nehéz időt drága gyerekeimmel, együtt szenvedtünk, nélkülöztünk, és dacára magas koromnak, ezt is túléltem.

Megjött a felszabadulás napja. Míg egy szép napon megjelent egy újsághirdetés, hogy aki vissza akar térni Jugoszláviába, az haladéktalanul jelenjen meg egy kijelölt helyen. Nem volt szándékom visszaköltözni, de boldogult Sándor úgy határozott, hogy költözzem vissza, minthogy a lakásom vissza nem kaptam. Tehát jelentkeztem. Pár héttel később Sándorom Kabára ment, hogy élelmet hozzon. Mi hárman a hajdani ebédlőmben laktunk, míg az egész lakásomat birtokba vette egy kocsis a családjával, a személyzeti szobába pedig felhozta vidékről a sógorát a családjával, és ott is helyezte el. A két családnak hat gyereke volt. A szenny folyt az egész lakásban. Hamarosan megjelent egy hirdetés, hogy a Jugoszláviába utazni óhajtok útra készen jelentkezzenek egy kaszárnyában, a nevét ma sem tudom, csak azt, hogy a Hungária körúton volt, közel Kőbányához kilenc órákor reggel, aki elkésve érkezik, lemarad. Közlekedési eszköz nem volt, drága Margitom ismét becsomagolta a sokat szenvedett fekete bőröndöt, sütött az útra pogácsát, drága jó Gyurim szerzett egy háromkerekű triciklit, azon egy láda volt, amelybe föl segített szállnom, mellém tette a bőröndöt, és elindultunk a cél felé jókor, hogy ott legyünk kilenc órára. Azt hiszem, amilyen felejthetetlen az az út nekem, éppen olyan az én drágaságomnak, mert a feldúlt utcákon meg-megállt kimerülve, hogy az izzadságot letörölje az arcáról, és nehéz terhével induljon tovább. Végre odaérkeztünk néhány perccel később kilenc óránál. A kapunál egy zombori vasutas állt, és ránk kiáltott, hogy késve jöttünk, meglehet, hogy az első transzporttal el sem mehetek. A kapun belül egész sor állt útra készen, kofferokkal, útravalóval, várva az autóbust, mely hazaviszi őket. Azt ajánlották, hogy én se menjek beljebb, így az elsők között lehetek. Természetesen szót fogadtam, és a holmimat Gyurikám szintén a sorba rakta. Kértem a drága Gyurimat, hogy menjen haza, mert az édesanyja kétségbeesik a hosszú elmaradása miatt, mert már órákat vártunk hiába. Ő azonban előbb megnézi bent, mikorra lehet remélni az indulást. Mikor visszatért, kijelentette, hogy ma nem lesz utazás, és azzal búcsúztunk el, hogy másnap kijön, és megtudja az elutazás körülményeit. Még igen sokszor kijött a drágám hozzám, bár órákat kellett gyalogolni, mert hat hétig voltam orosz felügyelet

•

alatt szennyben, piszokban, ahol egy korty vizet meg nem ittam, vagy egy darab kenyeret meg nem ettem az undor miatt. Drága jóságos Macám hozott hosszú gyaloglás után (két óra oda, kettő vissza) minden másnap annyi enni- és innivalót, amire szükségem volt. Ott kaptam meg a kólifertőzést, melytől csak sok év után szabadultam meg. Ott is feküdtem már sokáig magas lázzal, mikor kikerültem onnan, negyvenhat kilogramm voltam, úgy lefogytam. Akkor indultam vissza Novi Sadra, 1945. április 17-én. Az az út szintén felejthetetlen! Bár minden nap, amikor Macámtól elváltam, fájón búcsúztunk, mert nem tudtuk, mikor indulok Újvidékre. Most már Budapesten sem volt lakásom, és nem volt Újvidéken sem! Hiszen onnan elköltöztem. Tehát hová? Csak Olgához mehetek érkezésemkor. Az út Budapesttől Újvidékig hat napig tartott; nagy vagonokban utaztunk, mindenki a bőröndjén ült, és éjszaka a feje alatt az volt. Voltak, akiknek egész berendezésük, ágyneműjük volt, azt most hazaszállították Újvidékre, és ezeknek nem volt olyan szörnyű az útjuk. Ezek közé tartozott az öreg Wertheim család is. Nekem csak a fekete bőrönd volt mindenem. Az út folyamán, mely még a Bánáton is átvezetett, Titelnél aludtunk először szobában szalmán, és ott is kaptunk először meleg reggelit, mert estefelé, mikor megérkeztünk, mindenkinek a szalma fekhelyére odadobtak egy karéj kenyeret, egy jó darab szalonnát, mint mi a mi kutyánknak szoktunk valaha. Az út keresztülvitt a Tiszán, Titelnél átszálltunk, elindultunk az állomásra. Segítség nem volt semmi pénzért, hiszen ezerhétven utas volt, és természetesen a mozgékonyabb fiatalságé volt az elsőség, magamnak kellett a bőröndöm az állomáshoz vinni. Egy övet kötöttem rá, és húztam magam után, olykor megsajnálta egy járókelő, és pár méterre elvitte. Végre a titeli állomásra értem, fölmászni nem volt erőm a nagy vagonba, megfogott két katona, bedobott a vagonba, mint egy rongyot, és a bőröndöm is utánam dobták. Este tíz órakor érkeztünk Novi Sadra; rengeteg ember. A közlekedési eszközöket elfoglalták, engem nem várt senki. Csak álltam a bőröndöm mellett és vártam, de nem tudom, mire. Teljesen tanácstalanul. Egyszer csak odalép hozzám egy férfi, aki szintén akkor érkezett, és megkérdezett, nem vár senki. Hova akarok men-

ni? Mondtam, hogy a Tišmáékhoz. Őket ismerem, csak menjen, én elviszem a bőröndjét, és holnap odaküldöm. Úgy is történt! És én elindultam ismét az ismeretlen felé...

Nagyon későn érkeztem gyerekeim otthonába, egyedül Olga volt otthon, ült a hallban egy pamlagon, és úgy beszélgettünk. Betegen érkeztem, lefogyva a gyakori láztól, a rettenetes sok izgalomtól nem lehettem örvendetes látvány, mert szegény gyerekek megglepetéstől mindjárt fel sem bírt állni, szomorú volt a viszontlátás. Azután vacsoráztam, beszélgettünk, végre a lány szobájában egy díványon kaptam ágyat, a bőröndöm is oda került, hogy egy fél éven át együtt ott legyünk. Olgámnak sok bajt okoztam a gyakori kóliázással, mert elég súlyos napok voltak. Azután a jövedelemem ide kaptam. Az idő alatt, míg Budapesten laktam, felutazott hozzám Gábor, a boldogult, és arra kért, hogy adjam el a Njegoševa 24. alatti házamat, mert a mostani nagy forgalmú üzletekhez az ő forgótőkéje kevés, és ő kötelezi magát, ha én kérem, a pénzem ő azonnal kivonja az üzletből, és visszaadja, de ez által nagy jövedelemhez juthatnak.

Nekem az volt a szándékom, hogy pár millióért eladom a horgosi házat, és a Novi Sad-it felépítem emeletesre, és mindenki elfér benne.

Így nem akartam mindjárt beleegyezni a ház eladásába. De a boldogult már magával hozta az aláírt kötelezvényt, hogy bármely napon az összeget visszafizeti. Jelen voltak a boldogultak, Sándor és Imre is, és egyiknek sem volt kifogása az ellen, hogy én meghatalmazást adjak a ház eladására. Hogy azután én soha egyetlen piculát sem kaptam a házamért, ez csak természetes! Igaz, hogy nem is kértem soha! Ők egy gyönyörű, erkélyes lakást béreltek, és én is megérkezésem után ott laktam. Minthogy Olgának csak bejáró személyzete volt, ő pedig az üzletbe járt Gábor segítségére, én tölem telhetőleg igyekeztem hasznosítani magam. Azonkívül kötöttem harisnyát, pulóvert stb. Sajnos az együttélés nem volt kellemes! Vállalom, hogy az amúgy is nehéz természetem miatt is, de az elviselt megpróbáltatások az idegeim annyira megviselték, hogy nem voltam kíváncsi lakótárs. Gyakran volt közöttünk szóváltás, és ismétlem, hogy én nem tudtam e megváltozott helyzetbe belenyugodni. Egyszer azután

•

Olga megsértett, és én elhatároztam, hogy elköltözöm tőlük. Néhány ismerősnek szoltam, hogy legyen segítségemre, mert egy szobára van szükségem. Akkor még a jövedelmem megengedte, hogy egy közvetítőnek nagyobb összeget ígértem, és még azon a napon volt lakásom. Pár nappal később pedig összevásároltam a nélkülözhetetlen dolgokat, és amint lehetett, a saját lakásomba költöztem.

Nem volt nagy a szobám, de volt még egy kis szoba mellette, fürdőszoba és terasz. Olyan helyes volt, hogy az ismerősök irigykedtek érte. Míg élek, sajnálni fogom, hogy elvesztettem. Mert a lakással együtt elvesztettem az önállóságom is. Talán nem lehet ezen csodálkozni, ha nem könnyen szoktam meg az új helyzetem, hiszen egész fiatal korom óta az uram mellett is előljáró voltam úgy a gazdaságban (mert boldogult Józsi nem szerette a földet), mint az üzletben. Horgosról havi hatezer-ötszázötven dinárt kaptam, és ezenkívül dolgoztam a kis lakásomban. Hogy mit? Először válltömést készítettem az üzletek részére, szabóknak még vidékre is. De nem egyedül; voltak munkásnőim, akik boldogan dolgoztak, hogy könnyebben éljenek.

Egyszer ott voltam a gyerekeimnél, mikor a Milkó házaspár látogatóba jött, és panasztak, hogy nem kapnak munkást válltömés készítéséhez. Mikor megmutatták a mintát, én azonnal vállalkoztam, és mind az ideig szállítottam jobbra-balra, míg az üzletüket nem államosították. Az első tömésekhez egy kilogramm vattát vettem, mikor ez a kereseti forrás megszűnt, négy bála vattát adtam át Bass szabónak. Sajnos a sok munkám jövedelmét nem élvezhettem érdem szerint, mert áldatlan helyzetbe kerültem új otthonomban.

Mikor a lakásom kivettem, egy kellemes fiatal házaspár volt a házigazdám, a lakásért ötszáz dinárt kértek, amit én alku nélkül megadtam; az egyetlen kellemetlen kikötésük az volt, hogy a szobám ajtaját nem zárhatom le, mert ha nem vagyok otthon, előfordulhat szerencsétlenség, ekkor nem gondoltam arra, ami később bekövetkezett. Csak a beköltözés után tudtam meg, hogy a nő katonai detektív, és állandóan az oldalán van a töltött revolver, a férfi pedig főhadnagyi rangban titkosrendőr volt. Csakhamar észrevettem, hogy a hármasszekrényem zárja meg van rongálva, és a pénzem alaposan meg van

dézsámlva. De volt annyi lelkierőm, hogy nem szóltam, elmentem egy lakatosért, megcsináltattam a zárat az ő szemük láttára. Sajnos azután már ágyneműt és testi fehérneműt és apró ruhaneműt is kivettek, főként az asszony, de leginkább a pénzem dézsámlták. Egy ízben a lakatos szólt az asszonynak, hogy hányszor kell még jönni a zárat javítani. 1945. november 21-én egy házi ünnep alkalmával vacsorára voltam hivatalos egy családhoz. Egész délután Olgám a szakácsnőjével együtt ott volt segíteni, míg el nem jött részemre az öltözködés ideje. Mikor felöltöztem, elővettem a táskám, amelyben elrejtettem egy aranybroszt, melyet boldogult Böskémtől kaptam. Mintegy hat centi hosszú volt, gyönyörű két ékkövel. Már az egyiket kivette a hölgy a hosszú tűvel együtt. Fölsikoltottam, és hívtam az asszonyt, hogy jöjjön be a szobámba, de erre nem volt hajlandó, a férfi pedig szólt, hogy én menjek a konyhába, van mondanivalója. Olgával bementünk, és azt mondta: „Minden nap hallom, hogy valamit keres a feleségemen, írja össze a követelését, és én készpénzben kifizetem.” Köszönöm! Nem akarok a börtönbe jutni hamis vád miatt, de ha még egyszer fel lesz törve a szekrényem, tudom, hogy mit kell tennem. Azután nem is volt többé az, de sok-sok kellemetlenségem volt. Egyszer azután az Isten megsegített, áthelyezték a házaspárt Novi Sadról, a lakást pedig tiszti lakássá nyilvánították. Elsőnek egy Isten áldotta ember foglalta ezt a lakrészt, melyet én nem béreltem. A neve Kijan Paska volt, őrnagyi rangban, egy csodásan szép felesége, Anka volt, és egy kislánya, Goran. Akkor egyéves gyermek. Ma ezredes, két fia van Splitben, a Njegoševa utca 2. alatt laknak a saját házukban. A mai napig is mint jó barátok vagyunk. Egymással elkönyvelve hosszú évekig együtt laktunk, természetesen én anyuska maradtam. Még pár évvel ezelőtt történt, hogy Olgámmal egy délutánt együtt töltöttünk a kedves családdal Hvarról hazajövet, a csatlakozást várva Splitben. És itt le kell írnom azoknak a boldog éveknek néhány eseményét, mikor elfoglalta az őrnagy a lakását, bár családos volt, egyedül volt a beköltözésnél, és pár nap után bejött hozzám, bemutatkozott, és elmondta, hogy a felesége Eszéken fekszik a kórházban már hónapok óta egy operáció után, és bizonytalan, mikor követheti őt. Sajnos ő szerbül beszélt, keveset németül, én németül jobban, de

•

szerebül kevésbé, azért jól megértettük egymást. A lakását első naptól kezdve nyitottan rám hagyta, telefonját korlátlanul használhattam, és naponta vendégem volt. Közben már megismerte Olgát, akivel a beszélgetés könnyebben ment, az estéket úgyszólván mindig otthon töltötte. Volt közös ismerősünk is, mert a Malenica családot már Eszékről ismerte, viszont a nő, Nikica, nekem dolgozott. Nikica mindennapos vendégem volt, mert Olga és boldogult Gábor akkor Paragovón, a szőlőben tartózkodtak.

Egyszer azután bejelentette, hogy megérkezett a felesége, bár még mindig beteg, de a barátnője, aki hazahozta, itt marad és ápolni fogja. Én nem találkoztam vele. Már jó néhány napig feküdt otthon, mikor bejött hozzám az őrnagy, és arra kért, hogy azokat a gyógyszereket, amit átad nekem, adjam be a feleségének az ő utasítása szerint, mert a barátnő nem megbízható; neki pedig terénre* kell menni, és még azt sem tudja, mikor jön haza, és még azt sem árulhatja el, hová megy. Azonban az irodában odaadta a címemet, ha kell, keressenek fel, viszont utasítást adott, ha bármiben lehetnének segítségemre, kell, hogy segítséget nyújtsanak. Másnap reggel bementem a beteghez, bemutatkoztam; az orvosságokat beadtam, érdeklődtem a hogyléte felől, és kimentem a lakásából. Vagy két napig rendszeresen bementem, pontosan beadtam a gyógyszert, elajánlkoztam és kimentem, a nőnek vérzése volt. Egyszer nagy sírás közt találtam, a barátnő sürgőnyt kapott, azonnal haza kell utaznia. Ő itt marad egyedül. Vigasztaltam, hogy én ott vagyok mellette, éjszakára pedig a szomszédságunkban lakik egy százados a feleségével, én ismerem, tudom, hogy eljön éjszakára, a Malenica százados felesége pedig hoz a tisztai konyháról ételt. Úgy is történt, de másnap reggel rettenetes sírásra, jajgatásra nyitottam ki az ajtót. Egyedül volt, sírt: „Mama, mama, meghalok itt egyedül!” A vérzés olyan nagyfokú volt, hogy életveszélyes állapotba került a nő. Beszéltem, hogy legyen nyugodt, nekem is van három leányom, és az ő anyuskája is leszek, úgy is gondoskodom róla. Máris felszaladtam a háziasszonyhoz, és kértem, legyen a segítségemre; hozzon egy kocsit,

* Terepre.

•

hogy a beteget orvoshoz vihessem. Ő meghozta a kocsit, én addig segítséget szereztem, akivel a beteget a saját holmimba, takarómba pólyáztam, mikor megérkezett a kocsi. A kocssal én mellé ültem, és Ilic nőgyógyászhoz hajtottam. A doktor tízezer dinárért azonnal megoperálta, és a saját gyógytermében elhelyezte. Én pedig az összeget előlegeztem, míg a férje haza nem érkezett. Mire hazajött, Anka odahaza volt, és boldogan mesélte, hogy van neki egy anyuskája, akinek köszönheti az életét. Ezután a férfi is csak anyuskának nevezett, és még ma is. Soha az életemben olyan hálás emberekkel nem találkoztam, mint ők! Természetesen az asszonykáért eljött az édesanyja, elvitte, és mi kettesben maradtunk hosszú hónapokig. A beszédtárgy mindkét részről a család volt, ismertem az őrnagy egész családját, a feleségének legtöbb tagját már személyesen is, és ő is ismerte az én családom. Olga és Anka már tegeződtek, boldogult Gábor és az őrnagy jó barátok voltak, és én anyuska maradtam.

Egyszer figyelmeztettem, hogy vigyázzon, a mi házunk nagyon pletykaház, nem szeretném, ha az asszonykát hazaérkezésekor elárasztanák pletykával. Megnyugtattott a magaviselete felől! Azután megjött a fiatalasszony. Mikor összerakta a szekrényét, sírva futott a szobámba és kiáltozott, hogy azt a pár női harisnyát, amit a kezében tart, a férje szekrényében találta. Én kirántottam a kezéből a harisnyát azzal, hogy az az én harisnyám, bizonyára mosás után véletlenül bekerült a férje harisnyájával vagy a stoppolásnál. Ő elhitte, és ezzel megmentettem a családi békét.

Mikor tizennégy évvel később Splitben találkoztunk, a régi szeretettel öleltek és csókoltak; a férfi felsőhajtott: „Anyuska, nincs többé harisnya.” Mikor kigördült a vonatunk utánunk kiáltotta a család kórusban: „Nincs többé harisnya!” Annyi év után is emlékeztek az esetre. A hosszú évek alatt különböző családokkal laktam együtt, volt egy ezredes is, aki nős volt, nyolc hónapos kisfia volt, egy szépséges fiatal felesége, akit csak egy gyönyörű festményhez tudok hasonlítani. Mikor beköltöztek, első házbérfizetésnél bementem, bemutatkoztam és átadtam az én házbéremet, amit a háziúr csak együtt fogadott el. Az ezredes eddig sem és ezután sem köszönt, bár számtalanszor előfordult, hogy egyszerre léptünk a kijárat

•

ajtóhoz, de nem köszönt, és természetesen én sem. A gyönyörű nő soha nem takarított, nem főzött, a tisztí konyháról hozta az ételt, és a gyermekével sem törődve elment hazulról órákra, hálószobába hideg, sötét volt, ahol a baba sírt. Egyáltalán, züllöttebb nőt még nem ismertem. Amint megkapta a hónapra járó étkezési és szükségleti cikkeket, azonnal eladta annak, aki vette és amennyiért vette. Persze állandóan hangos volt a lakásunk. Ellenben ha odahaza volt, gyermekestül bent ült a szobában; Olgát tegezte, Gábort, Sacit ismerte. Az ezredes elutazott egyszer, még mindig nem köszöntött. Az asszony elkérte az én kapukulcsomat, és este elment hazulról. Éjfél felé csongetést hallottam, kiugrottam az ágyból, felöltöztem, és az előszoba ajtóban láttam Turić ezredest állni. Az ajtót felnyitottam, és úgy fordultam sarkon, és befutottam a lakásomba, hogy az ezredesnek nem volt lehetséges köszönni. Egyszer csak kopogtat az ajtómon, beköszön, és kérdi, mikor ment el hazulról a felesége, a kisfia egyedül van a hideg szobában. Válaszoltam, hogy még az este elment, ő is a szobájába ment, de csakhamar visszajött, és kérdezte, ki adott neki kapukulcsot. Ő kért, és én adtam kölcsön. Megvárta az asszonyt, és a cirkusz tartott reggelig. Másnap jött a nő apja, előkerültek a ládák, és még azon a napon a feleség és a gyermek elhagyta örökre a házat. Búcsúzásnál csak azt mondta a nő: „Nem bánom, bárki is jön utánam, csak a szőke ne jöjjön, mert attól hódítottam el, azzal már hat évig élt.” De az jött! Másnap már ott volt a nővérével, volt gyaktakarítás, mosás és turbékolás.

Helyes, negyvenes szőkeség volt, özvegy, rendes háziasszony, nekem jó szomszédnő, most már az ezredes is beszédes; ha kellett valami vagy csak tanács, hozzám fordult az ezredes, viszont gyümölcssel bőven elláttak. Mikor drága Sacim miattam olyan kellemetlen helyzetbe került, hogy a rendőrség állandóan zaklatta, naponta jelentkeznie kellett, mert a magyar követségen volt az én útlevelém miatt; sokszor beszéltem a dologról az ezredesnek, de ő soha sem nyilatkozott. Egyszer azután Sacim panaszkodott, mikor az ezredes otthon volt, kértem, hogy menjen be, és panaszolja el a helyzetet. Ő meg is tette, de Turić azt válaszolta, hogy ő ebbe nem szólhat bele. De tény az, hogy Sacit a rendőrség soha nem hívta.

A szőke hölgy lett az úrnő a házban. Hozta nekem is minden délben a forró pálinkát, és gyakran feketéztünk hármásban nálam. Mikor Sonja és Saci esküvője volt, meghívtam őket az én örömmünnepemre; a hölgy teljes estélyi toalettben, az ezredes teljes díszben jelent meg megadva a tiszteletet. Egy este bejött a szőke, és megkérdezte, behozhatja-e még este a holmiját hozzám, ő maga kora reggel jön hozzám, mert az ezredes hosszabb időre terénre megy, ő addig hazautazik Belgrádba. A lakáskulcs az irodában lesz. Úgy is történt minden, csak nyolc óra felé észrevette a szőke, hogy a télikabátját a szobában felejtette. Átszaladt az irodába a kulcsért, de legnagyobb meglepetésére az ezredest is ott találta az irodában. Így rakta ki szegényt. Persze soha nem jött többé. De jött egész sorozat. Egy szabadságát az ezredes fürdőhelyen töltötte, és magával hozott egy szépséges nőt, már napok óta ott volt, minden délután kirándultak, és én minden este kaptam a gyümölcsből, amit hoztak. Természetesen már rég bemutatott, mert ő reggel elment, a hölgy velem maradt a lakásban. Egy este hallottam, hogy órákig diót törnek. Másnap délelőtt jött a nő, adjak neki valami kerek fát, amivel tésztát tud nyújtani, mert az ezredes diós metélt tésztát kíván. Nekem nem volt nyújtófám, és kerek sem volt semmi a partvison kívül. Mikor megmutattam azt, nagyon boldog volt, ki is nyújtotta vele a tésztájukat, meg sem kellett mosni a nyújtófát, mert úgy hozta haza is, ahogy elvitte; én ellenben a szokott helyen, a teraszon találtam a részemre egy tál dúsan diózott tésztát. Mikor az ezredes kijött, kérdeztem, hol van a hölgy, meg akarom köszönni neki a tésztát. Oh, ő már rég elment, de különben is, én vittem a tésztát. Természetesen ez a nő sem jött többé. Mikor Turićtól két év után elváltam, mert ő áthelyeződött, azt mondta a búcsúzásnál, hogy csak az édesanyjától vált meg oly nehezen, mint tőlem. Voltak még olyan lakótársak is, akiknek a feleségeikkel üzletileg együtt dolgoztam. Soha haragosom nem volt. A házban lakott a Maširević házaspár. Úgyszólván naponta meglátogattak. Maširević a selyemgyárban dolgozott; látta egy nap, hogy nincs munkám, beajánlott az igazgatónál, az első voltam, aki megkapta a kendőszegést. Olgával sok ezer kendőt szabtuk, és négy-öt varrónő szegte, és az én kicsi szobámban hárman vasalták; boldogult barátnőm, Fischerné,

•

Nikica és a házból egy nő, én pedig még a horgosi üzletből magammal hozott tudomásom szerint konfekcionáltam. A horgosi üzletünkbe a bécsi Hischkron selyemgyár szállította a szükséges árut szépen konfekcionálva. Úgy csináltam én is, tizenkettőnként papírszalaggal összetűztem, a szobaparkettra simán leraktam egymás tetejére, a kisasztalom ráborítottam, és arra néhány vödör vizet tettem, hogy ezáltal lepréslődött. A szállításnál soha sem volt baj, sőt elismerése annak, hogyha vevőnek mutattak árut, az igazgató a Müller-félet kérte. De a többi varrónénak nem volt olyan tanfolyami képzettsége, mint nekem. Ha sürgős munka volt, azt is én kaptam mindenkor, amíg a gyár meg nem szervezte a házi varrodát, és maguk nem szegtek a kendőket a gyárban. Azután megtanultam papírmasé babákat készíteni. Drága Sonjám segítségével kaptam egy barátnőjétől egy ötvencentis babát, mely után megcsináltam a gipszformát, és azzal foglalkoztam, míg a gyárak nem kezdték meg a szállítást. Festettem, öltöztettem, végre Sonjámnak egy festőművész barátnője festette a szemeket, és azután már nem voltak bandzsálok a babáim. Mikor már nem volt keresett cikk a baba, betanítottam a nyugdíjas szakácsnőt, és kaptam a tanításért ötven és a kellékekért ötezer dinárt. És én ismét máshoz fogtam! Korai fagyok voltak, lefagytak a krizantémok, én a Házi Ipar üzletének készítettem művirágot meg viaszvirágot is, amiért Tolvett igazgató látva a hozzáértésem felajánlotta, hogy társuljunk műkoszorú készítéséhez. Akkor november elejére a kertészeknek krizantémot, rózsát, szegfűt, fehér liliomot stb. több mint húszezer dinár értékben készítettem, ezenkívül Péternének a piacra, valamint a többi piaci árusoknak is szállítottam. Akkor a Házi Ipar üzletének Baki Ferenc volt az igazgatója, Tolvett az üzletvezető. Baki a szomszédságomban lakott, a felesége régebben ismerősöm volt már, mikor megkért, hogy férje ma jelölteti magát, és én is csatlakozzam a többséghez, kiáltsam a nevét. Persze nem takarékoskodtam a hangommal. Csak azután mutatott be a férjének, aki oly jó barátunk bizonyult, hogy nagyon sokszor segítségemre volt. Így a Házi Ipar üzletében bármilyen munka volt, az elsőség az enyém volt. Úgy volt egyszer, hogy bőrdarabkákból készítettek sok ezer darab táskát külföldi szállításra. Az egész országban a tízcentis bőrdarabkáktól

kezdve összegyűjtötték, és ötcentis négyzetekre vágva lett összeállítva. Nagyon helyes táskák voltak piacra, üzleti bevásárlásra, mint a mai táskák. Láttam ugyan az üzletben a készárut, és hallottam, hogy minden mennyiség kell, nem tudtam elképzelni, hogy kapcsolódhatom be. Egy este elmentem Erzsi mosónőmhöz, akinek éppen az ötödik ura olyan táskát készített. Erzsi a Tolvettné mosónője is volt, és így nagy bennfentes. Egy ideig néztem szótlantul a munkát, mikor láttam, hogy meg tudám csinálni, felajánlottam az embernek egy esti tanításért és egy táskához való bőrért öt liter bort. Az alku hamar megvolt, és még aznap este eljött Erzsi a férjével, és én megcsináltam az első táskát kifogástalanul. Másnap bemutattam Tolvettnak, és kértem munkát. Ő adott két táskára valót, és meghatározott egy igen rövid pár órát, ha akkorra beviszem, kapok. Tolvett azt hitte, hogy én a mintadarabot valamelyik üzletben vettem, de a két táskát is legnagyobb csodálkozására leszállítottam. Ekkor tíz dekagramm bőrt kaptam, végre négy-öt zsákkal vitettem haza, mert megszerveztem a munkatársakat, akik segítettek önmagukon is.

1956-ban ismét az én drága jó gyerekeimnél voltam, és ott voltam akkor is, mikor az én drága jó Gyurim kifutott a házból, hogy boldogult Sándorom kívánságára elhagyja a hazáját, és elinduljon a boldogság útjára. Drága jó Macám, aki már napok óta fájdalomtól fetrengett, szótlantul kikísérte az egyetlen, de mikor eltűnt a szeme elől, összeesett a lépcsőházban, és én, aki a fájdalomtól szintén majdnem összetörtem, bevittem, azaz bevonszoltam a szobába, ágyba fektettem, vigasztaltam és hitet öntöttem belé, hogy ez a legjobb, ami történhetett. Sándorom már előbb elhagyta a házat, valószínűleg félt a búcsúzásnál jelen lenni. Talán ugyanazon a napon történt, hogy odahaza Novi Sadon egy ezredes kiigényelte az én lakásom, adott helyette másikat, bőségesen kárpótolt, én Budapesten voltam, Olga és Sacika elhatározták, hogy a cserébe belemennek. Saci a családjával elfoglalta a cserelakást, és engem áthelyezett Sacim a saját lakásába, ami azonban Olga bútorával volt berendezve. Tehát csak a távollevő személyemet költöztethették oda, a bútorom néhány darabjával, mert a többinek helye nem volt. Mikor 1957-ben hazajöttem, akkor már Olgánál volt a lakásom. Olgával azóta, a mai napig is, 1972. január

•

12-én közös háztartásban élek. Sokat dolgoztunk együtt, és azután, hogy boldogult Balabušićné eladta a háza egy szobáját két házaspárnak, a mi életünk pokollá vált. Mikor odajöttek tavasszal, a fiatal házaspár a gyerekükkel felköltözött a padlásra, az öreg pár elfoglalta a mosókonyhát abban a reményben, hogy őszig minket kiszekíroznak a lakásból, és akkor megfelelő otthonuk lesz. De ez nem sikerült, és mikor hidegre fordult az idő, a fiatal pár a háziasszony szobájába bevitt egy rekamiét, és este befeküdtek dacára, hogy a háziasszony még benn lakott. Így azután a helyzet a részünkre sem volt kellemes!

Nagyon sokat szenvedtünk az új házigazdák durvaságai miatt, és bizony elfajult a helyzet, még bírósági tárgyalások sorozata is következett. Mindketten fogadkoztunk ég-re-földre, ha valaha Isten segítségével kiszabadulunk onnan akármilyen kis lakásba, csak elférjünk, nagyon megbecsüljük a békét, a nyugalmat, a sok-sok könnyhullatás után. Talán a Teremtőnk is megsajnálta. 1959-ben államosították a házamat Horgoson, az értékelést az én jelenlétem nélkül végezték. Akkor is Budapesten voltam, az értesítést nem én vettem át, de az érdekem képviselésére sem Olga, sem Saci nem utazott Horgosra, engem pedig nem értesítettek, és így történt, hogy az abban az időben hatmilliót érő házat kétszázhuszonezer dinárra értékelték, annyit is kaptam érte, már a házáért, melyben huszonhat helyiség van. Egyszerre hét lakó lakta, köztük a Bata cipőgyár üzlete, a posta hat helyiséggel, vendéglő, cukrászda, egy férfiszabóság és magánlakás is volt minden üzlethez. Mikor hazajöttem és értesültem a történetekről, azonnal megfellebbeztem a határozatot, de minden hiábavaló volt, a korrupció győzött. Drága Sacim mindig azzal vigasztalt, hogy önekik nem kell, Gyurikáéknak nincs szükségük rá, én el vagyok látva, és kért, hogy ne foglalkozzam az ügyel. Nem tudtam belenyugodni, hogy úgy veszítsem el a házunkat, amelyen oly sokat dolgoztunk boldogult Józsimmal, és a törvény értelmében is két kétszobás lakás járt volna a részemre, de azt nem tudtam elérni; hosszú huzavona után kaptam egy szobát és előszobát. Most már csak azon gondolkodtam, hogy és mint értékesíthetném a tulajdonomat. Írtam Horgosra Bacsuklin Lászlónak, és kérdeztem mennyit érhet a visszakapott házrész. Ő erre csak annyit tudott válaszolni, hogy ő most eladta a tanyáját földdel

ötszázezer dinárért. Arra gondoltam, hogy akkor az én házrészem vajmi keveset ér. Azonnal írtam Sóti cukrásznak, aki régebben tizenöt évig volt lakóm, hogy sürgősen jöjjön el. Már pár nap múlva itt volt, és én felajánlottam a házrészemet neki, de árról nem volt szó, csak megemlítettem, hogy mit írt Bacskulin. Természetesen baráti beszélgetés következett, és Sóti elmondta, hogy az édesanya most halt meg, és a hét gyermeke mindegyike egymillió- kétszázezer dinárt örökölt. Azonnal tudtam, hogy Sóti az én emberem. Megbeszéltük, hogy következő héten eljön, és az üzletet megköjtük. Addig ő is, én is érdeklődünk az árak felől. Ismét Bacskulinhoz fordultam tanácsért. Ő annyit írt, hogy úgy értesült, a házat, melyben jelenleg Sóti üzlete van, hamarosan lebontják, és néki más helyisége nincs. Írtam Sótinak, jöjjön azonnal, és ő jött is. Drága boldogult Sándorom és Macám nálam voltak, és megkezdődött a tereferé. Míg egyszer a tárgyra tértem, mert Sóti a forduló vonattal haza akart utazni. Megkérdezte tehát, hogy mit kérek a lakásért. Én szemrebbenés nélkül egymilliót kértem, amire ő azonnal kilencszázezeret beígért, pár perces alku után beleegyeztem, a foglalót felvettem, és a következő héten az egész összeget megkaptam. Közben drága Sacim addig egy épülő házban megegyezett egy egyszobás összkomfortos lakásra, amire még mielőtt nálam megmelegedett volna a pénzem feladtam nyolcszázötvenezer dinárt, ötvenezeret meghagytam a téli beszerzésekre. Már fél év elmúlt, mindig ment Saci, Olga nézni, hogy halad az építkezés. Mikor egy ízben jön Saci, és azt mondja, hogy a félig kész lakásunk eltűnt. Ismét kint járt az építkezésnél, és az építész elmondta, hogy utólag úgy határoztak a házon még egy kapu lesz, és így ezek a lakások áldozatul esnek. Ekkor Saci a szerződéssel elment a direktorhoz,* és vele együtt kimentek az építkezéshez, ahol választhatott az elvesztett lakás helyett másikat. Azonban földszintes egyszobás lakás nem volt, így kaptuk a jelenlegi két nagyobb és egy kisebb szobát. A birtokba vétel után fürdőszobát, konyhát csempéztettem, a Sóti pénzén kívül befektettem a négyszázezer dinárt, amit a lakásomért kaptam, a kétszázötvenezeret, amit drága Gyurkám küldött, és az én megtaka-

* Igazgatóhoz.

•

rított pénzem utolsó dinárig abban a hitben, hogy a nyolcadik lakás, amelyet sok szenvedés árán megszereztem. Most visszakanyarodok az 1957. évig, abban az évben már a Sarajevska utcából mentem Budapestre gyerekeimhez, hogy mennyi időre, azt már nem tudom, de mikor hazafelé készültem, Maca átadott egy steppelt pénztárcát a k. Sonjának küldte. Nagyon megtetszett nekem, és megkérdeztem, hol vette. Macám elmondta, hogy a lakója, dr. Brückerné készíti ezeket, akinek az elbeszélése szerint hosszú évek óta ezzel keresi meg a mindennapi kenyérüket. Kértem Macát, mutasson be a lakójának, és ha lehet, járjon közbe, hogy tanítson meg a munkára; láttam, hogy nem ördögi mesterség. Bementünk hozzá, és én előadtam a kérésem, hogy szeretném, ha előttem készítené egy pénztárcát. Ő hajlandó volt, és mikor kész volt, arra kértem, engedje meg, hogy én készítsék el egy darabot az ő varrógépén, és megengedte. Csak mikor kész voltam a munkával, mondta, ha tudtam volna, hogy megtanulja, bizony nem mutattam volna, mert ez kenyér. Akkor már nyolcvan évemhez közeledtem. Hazajövet már magammal hoztam a szükséges kis gépecskét, cipzárt és egyéb kellékeket, és azonnal hozzáfogtunk a munkához, szabtam, steppeltem, összeállítottam. Olga szegte, a kézimunka is az enyém volt, de Olgámé volt a nehéz feladat; a kész árut ő helyezte el az üzletekben, és az övé volt az elszámolás is a kereskedőkkel. Az első időben, amennyit bírtunk naphosszat elkészíteni, annyit adtunk el, míg csak nem voltak gyári pénztárcák az üzletekben, addig minden mennyiség kellett az üzletekben, később a kereslet megcsappant, most már ismerősökhöz is folyamodtunk, még drága Sonjámát is igénybe vettem, ő a munkatársai közt sok százat adott el, és a Beba nevű ismeretlen hölgy még ezernél is többet helyezett el. Mikor Olga egyedül kezdett dolgozni, a kinnlevőség és a raktár hatvanötezer dinár volt. Ismét Budapesten voltam, és ott megtanultam nejlon esőkabátot szabni és varrni. Hazajövet hasznosítottam a tudásom, és Olgával dolgoztunk, és gondtalanul éltünk. A Házi Ipar üzletébe dolgoztunk: ágyneműt, kötényeket, fürdőnadrágot, kis cipőt stb., stb. Csak az Istenke tudná, mi mindent dolgoztunk. Addig míg a Sarajevskában laktunk, anyagilag könnyen éltünk, én minden évben felutaztam Budapestre, és az én drága Gyurikám boldogított, elhozta hozzám

az öt és fél éves Andykét, hogy megismerkedjem a második dédunokámmal is. Mióta a saját kényelmes lakásunkban élünk, nincs meg az az öröm, nyugalom, amit a Szarajevó utcai lakásban elszenvedett sok kellemetlenség után bízva bízott az ember, hogy egy nyugodt, boldog otthonba kerül az ember, minden rossztól megszabadulva örülhet minden napnak az ember. Sajnos ez nem így történt, belátom, hogy kizárólag én vagyok ennek a helyzetnek az oka; nem tudtam eleinte belenyugodni, hogy én kivénülve nem tudok lépést tartani Olgával. Kezdve a berendezkedéstől mind máig. Sajnos a magam hibáján kívül elszegényedtem, az egy rettenetes csapás a részemre, és az sem vigasz a részemre, hogy a város segélyt nyújt, és a hitközség is havi segélyben részesít. Elpirulok, hogy ide jutottam. Drága Gyurim ellát a szükséges anyagiakkal, míg drága Sacim a lakásunk törlesztését vállalta magára, ami végeredményben az övéké, senki másé! Tehát anyagiakkal sincs baj. Baj csak az én nehéz természetem, és bár jól tudom, hogy Olgára vagyok utalva, gyakori betegségem alatt ápol, mégis szembehelyezkedem vele, nem tudom magam a ma világába helyezni és jóváhagyni; ez sok nézeteltérésre ad okot.

Szegény Olgának sok nehézséget okoz az is, hogy a kilencvenöt éves öregasszony nem olyan szemüvegen nézi a mai világot, mint a fiatalság, ezek a különböző nehézségek késztetnek arra, hogy minden évben Budapestre megyek, és Olgát hagyom pihenni. Nem merem ígérni, hogy ezt továbbra is megtehetem, mert most már minden nappal két nap múlik.

Hálát adok a Teremtőnek, hogy annyi megpróbáltatás után adott annyi erőt, hogy nemcsak magamnak, de szeretteimnek is tudtam egy gyönyörű lakást teremteni, még nyolcadszor is. Schopenhauer tanácsára én is levettem az álarcot.

Ezzel befejeztem életem történetét. Hogy pontot mikor teszek utána, Isten a tudója.

Szeretettel nagyanyátok,
Müller Teréz

Novi Sad, 1972. március 12.